

ПАВЛО ХРИСТЮК

Дві книжки

I

Інтересне та втішне явище: одна за одною з'явилися дві книжки на одну й ту саму тему — про соціалістичне будівництво на селі. Новенькі книжечки. Проте про одну з них знає вже увесь радянський світ. Можливо, що й за кордоном вже звернули на неї увагу. Це книжка агронома А. Маркевича про роботу машино - тракторної станції радгоспу імени Т. Г. Шевченка в Одеській окрузі. Друга тільки що вийшла з друкарні й скромно стала поруч своєї старшої товаришки, Маркевичової праці, у вітринах українських книгарень. Це повість початкуючого письменника Павла Хуторського „Трактори“, — про те, як незаможники села Тернівки перейшли на усупільнену оранку трактором.

Не до порівняння ці дві книжки. Різні вони. Книжка агронома Маркевича — учений трактат, з цифрами, таблицями, підрахунками, з прозаїчним заголовком: „Поміж селищні машино - тракторні станції“.

Книжка Хуторського — як ми вже зазначили — літературний твір, повість. Проте, це дві сестри. І першу й другу породила наша бурхлива історична доба, наші шукання шляхів до соціалістичної перебудови сільського господарства, шляхів до „соціалістичних зелених фабрик“. Обидві вони, кожна своїм способом, освітлюють одне й те саме суспільне явище, допомагають глибше пізнати, усвідомити одні й ті самі важливі процеси, що відбуваються в глибинах нашого соціалістичного будівництва, в царині переведення на соціалістичні рейки розпорошеного, технічно - відсталого, убого незаможницького та середняцького селянського господарства. Радянська наука і красне письменство ще раз маніфестують — через оці дві праці — єдність своїх змагань, відповідають на одне й те саме соціальне замовлення нашої доби: „Давай машину - соціалізм в село!“

Мимоволі пригадується і недавній „теоретичний“ виступ поета М. Йогансена про соціальну роль мистецтва взагалі і літератури зокрема, і давно вже забуті думки „несамовитого“ Вісаріона Белінського про це саме: про суспільний розподіл праці між мистецтвом і наукою. Як відомо, М. Йогансен писав: „Мистецтво прямого відношення до виробництва не має. Мистецтво є один з гатунків розваги... Соціальна вартість його дорівнюється приблизно вартості мороженого й сельтерської води літом та гарячого чаю в зимі“¹⁾ Белінський же в свій час писав: „Бачать, що мистецтво й наука не одно й те саме, а не бачуть, що різниця між ними не в змісті, а лише в способі оброблення даного змісту. Філософ говорить силогізмами,

¹⁾ М. Йогансен. „Як будується оповідання“. Вид. „Книгоспілка“, 1928.

поет — образами й малюнками, а обидва кажуть одне й те саме. Політико-економ, озброївшись статистичними числами, доводить, — впливаючи на розум своїх читачів чи слухачів, — що становище такої то класи в суспільстві значно поліпшилось чи погіршало, в наслідок таких і таких причин. Поет, озброївшись живим та яскравим відтворенням дійсності, правдивим малюнком, показує, — впливаючи на уявлення своїх читачів, — що становище цієї ж класи в суспільстві дійсно набагацько покращало чи погіршало через такі а такі причини. Один доводить, а другий показує, і обидва переконують, тільки один логічними доводами, другий — малюнками. Але першого слухають і розуміють невелика кількість, а другого — всі. Найвищий та найсвятіший інтерес суспільства це — його власний добробут, однаковий для всіх членів його. Шлях до цього добробуту — свідомість, а розвиткові свідомости мистецтво може сприяти не менше науки. Тут наука й мистецтво однаково потрібні, і ні наука не може заступити мистецтва, ні мистецтво — науки¹⁾.

Іще приходить на думку, що К. Маркс, кохаючись в творах О. Бальзака, висловився якомсь, що з бальзаківських романів узяв він для зрозуміння буржуазного світу більше, ніж з наукових трактатів та статистичних даних. Розуміється, трактат трактатові не рівня, так само як і роман романові чи повість — повісті. В даному випадку і „трактат“ агронома Маркевича дає для зрозуміння певного суспільного явища аж ніяк не менше, ніж повість письменника Хуторського. Але не про порівняльну оцінку цих двох праць ходить тут. Знаменний є самий факт активного, до однієї мети спрямованого підходу до одного й того суспільного явища з двох боків — наукового і мистецького. Знаменно, що „статистика“ Маркевича звучить як музика майбутнього, що його „бухгалтерія“ збуджує найглибші емоції і, ніби поетичний твір, малює вабливу картину „правдивої землі обітованої“, як висловлюється в передмові до праці Маркевича Г. Кржижановський. Знаменно є також і те, що повість А. Хуторського уділяє не абияку увагу фактам, яскраво визначеним саме від „бухгалтерії“ та „статистики“; що вона, переходячи, може в якійсь мірі межі дозволеного в царині мистецького відзеркалення дійсности, між іншим повністю містить в тексті „історичний договір“ уповноважених села Тернівки з правлінням українського об'єднання радгоспів — „про об'єднання усієї селянської земельної площі в один земельний масив для повного усуспільненого тракторного обробітку“²⁾, — той самий договір, що додатком надруковано його і в трактаті А. Маркевича³⁾. Ще раз підкреслюємо, що учений трактат агронома Маркевича заінтересовує і захоплює.

Не поет проф. С. Остапенко написав про книжку Маркевича отакі, майже поетичні рядки: „Зміст книжки, те, що в ній переказано, заслуговує на найбільшу громадську увагу, до того ж увагу всіх, навіть наших поетів, що нудьгують без виробничих, широких соціалістичних тем. За професією мені в житті припало багато книжок перечитати — всяких: трактатів, поезій, утопій, химер, бойових і нудних, барвистих і одноманітних, як математична аналіза, — і на одну не схожа книжка, що про неї йде оце мова: книжка зовсім нова; у всьому писано її на українських

¹⁾ В. Белінський — „Собр. сочин.“, том XI, стор. 104 — 105.

²⁾ П. Хуторський. — „Трактори“. Стор. 173 — 178. Вид. „Рух“ 1929 р.

³⁾ А. Маркевич. — „Межселенные машинно-тракторные станции“. Стор. 298. Вид. „Плановое Хозяйство“, 1929.

ланах, писано про те, як вперше в історії покладено першу цеглину до фундаменту справжнього соціалізму на селі. Книжка містить переказ не тільки того, що стало фактом, а й переказ — і то є найголовніше — про ту діалектику, що сама вказує на ті конкретні, перші, основні кроки, якими має втілюватися соціалістична система економіки на селі, на хліборобському секторі, на кроки, якими має починатися будівництво зелених соціалістичних фабрик на вільній землі, вільними людьми, людьми, що живуть після соціалістичної революції¹⁾.

Проф. С. Остапенко має рацію, рекомендуючи книжку Маркевича нашим поетам. Розуміється, ще більшу рацію мав би той, хто порадив би нашим письменникам звернути увагу не лише на цю книжку, але — і то є головніше — на самі процеси соціалістичної перебудови сільського господарства, що про них пише Маркевич. Ми повинні одверто й голосно сказати, що такі трактати, як „трактат“ Маркевича нам потрібні, але цього нам замало. Нам треба, щоб про „музику майбутнього“ співали не тільки вчені, статистики, економісти, але й ті, кому за суспільним поділом праці безпосередньо припадає ця роль — наші письменники, поети. Ми мусимо ще раз відмітити той факт, що наша мистецька, зокрема літературна свідомість і досі ще дуже відстає від матеріяльного буття. В глибинах робітничого й селянського життя клекотить; там викристалізуються нові форми суспільного виробництва, а разом і нові форми суспільного співжиття, суспільного побуту, — а мистецьке мислення, мистецька свідомість не завжди знає, як підступитись до цих нових явищ, як їх схопити й синтезувати в тенденціях історичного розвитку. Між іншим, С. Пилипенко, спиняючись на тематичі суспільного українського письменства, звертає велику увагу на це явище, констатуючи, що в письменницькій продукції 1928 року „тільки 5 творів висвітлюють соціалістичне будівництво“²⁾. Явище не втішне. Та тим на більшу увагу заслуговує повість П. Хуторського, його спроба дати малюнок сучасного життя на селі, малюнок змагань бідняцької - середняцької селянської маси до соціалістичної організації рілничої продукції.

Отож обидві книжки заслуговують на те, щоб сказати про них кілька слів.

II

Почнемо з книжки А. Маркевича.

Центральним питанням всякого машинізованого господарства — в тім і рілничого — є питання енергетики. Тому то, ставши до реконструкції розпорошеного, бідного на техніку сільського господарства, мусимо насамперед розв'язати справу про моторову енергію, про силу, що має перетягати сільсько-господарські машини, пускати їх в рух. Що ж то за сила має бути? Віл, кінь чи машина - трактор? Чисельні дані механізованих господарств яскраво й безперечно свідчать про величезну перевагу тракторної тяглової сили над силою коняки чи вола, — чітко й упевнено стверджує А. Маркевич. Сила

¹⁾ Проф. С. Остапенко. — „Зелені соціалістичні фабрики. Про машину - тракторні станції“. — („Вісті“, 18 квітня 1929 р. № 89).

²⁾ С. Пилипенко. — „10 років української радянської книги“. („Комуніст“, 28 квітня 1929 р.).

тракторова дешевша, рентабельніша, як сила вола чи коня. Та цього замало: „Адже сама організація сучасного великого сільсько - господарського виробництва, сільсько - господарської фабрики стала можливою лише після появи міцного, легкого та універсального трактора-двигуна... Велике значення трактора не лише в тому, що дає він дешевшу від кінської енергію, але і в тій величезній перевазі, що її дає весь виробничий лад механізованого господарства“¹⁾. За трактором іде багацько причепних машин і знарядь. Трактор оре, трактор сіє, він косить і молотить, він возить вантажі. За трактором іде керівник-агроном, вчений економіст, трактористи й механіки, що працюють на фабриці. Отож, насамперед, треба дати нашому сільському господарству трактор. Так має бути розв'язано справу щодо технічно - економічної організації соціалістичного рільництва. Але ж, сказавши це, стаємо ми перед особим ще важливішим, вже класовим соціально-економічного характеру питанням: „Розмір земельної площі механізованого великого виробництва, що дає можливість найефектовніше використати сучасне технічне обладнання, становить не сотню й не тисячу, а десятки тисяч гектарів... Утворення великого механізованого виробництва на базі удосконаленої сучасної техніки, отже й зв'язаний з цим виробництвом буйний розвиток витворчих сил в сільському господарстві, вимагає виробничого об'єднання десятків сіл і багатьох тисяч індивідуальних господарств. Сучасні форми сільського господарства, з обов'язковою інтегральною садибою, не дають нам організаційних можливостей перебудувати дрібне індивідуальне селянське господарство на велике механізоване сільсько - господарське виробництво“²⁾. За таких умов до соціалістичної фабрики веде лише один шлях: треба утворити нову форму виробництва, треба утворити великі поміжселищні енергетичні станції; треба відібрати важливу справу добування двигунової енергії не тільки від окремих господарств, але і від цілих сіл; треба перевести технічну концентрацію удосконалених знарядь виробництва в одному міцному осередкові за межами окремих сіл. Треба знищити межі окремих рільничих селянських ділянок на полі й усуніти процес виробництва, на початку хоча б щодо зернових культур³⁾. Ось як ставить справу радгосп імени великого незаможника Т. Г. Шевченка! Ось до яких висновків доходить і агроном А. Маркевич.

Кожному зрозуміло, що отаке розв'язання справи реконструкції рільництва є дійсно радикальне, але водночас і дуже тяжке. Адже те, що робить радгосп імени Т. Г. Шевченка, потрясає до самісіньких основ з - діда прадіда утворений лад сільсько - господарського селянського виробництва, наміряється на віковичний консервативний селянський побут, ставить реально справу будування соціалізму на селі. А. Маркевич має певну рацію, коли наприкінці своєї праці робить висновок, що „машиново - тракторна станція — це одна з великих можливостей розвивати витворчі сили, з тих можливостей, що повстали в наслідок націоналізації землі і пролетарської диктатури“, що „правдива революція сільського господарства на базі удосконаленої техніки, організація велетенських сільсько - господарських фабрик з дрібних

¹⁾ А. Маркевич. — „Межселенные машинно - тракторные станции“ — Стор. 22 — 24.

²⁾ Там же, стор. 27 — 28.

³⁾ Там же, стор. 29.

та найдрібніших селянських господарств — це завдання є понад силу капіталізму, в тім і найпоступовнішим капіталістичним країнам, і що „цю місію історія поклала на соціалістичний лад¹⁾“. Пролетарська влада організовує машино-тракторну станцію, вона дає трактори й причепні машини та знаряддя, вона вкладає великі капітали, постає угноєння, дбає про чистогатункове насіння, дає економістів, агрономів, техніків, організаторів. Машино-тракторна станція за 25% — 30% врожаю оре поле, засіває, косить и молотить. Вона дає навіть частину зерна для засіву (селяни дають лише $\frac{3}{4}$ зерна на засів та свою робочу силу). Матеріальний ефект від такого хазяйнування величезний так для станції, як і для селян.

Проф. С. Остапенко з захопленням пише про це:

„Для селян справа складається так, що в перший же рік контакту із станцією прибуток з гектара майже подвоюється проти індивідуального господарювання до контакту із станцією, а для незаможника той прибуток збільшується ще дужче. До того ж і вільного часу мають селяни більше: зовсім бо зникає морока з робочою худобою та виробничим устаткуванням, що особливо накладним стає у недорідний рік; складаються умови колективного використання величезного запасу вільного часу: селянин увесь час перебуває у контакті з найвищою сучасною технікою, організацією та наукою, — для нього складаються матеріальні та організаційні передумови для того, щоб негайно перейти до вищого щабля матеріальної і соціальної революції. Складаються для селян результати так тому, що станція дуже здешевлює роботу, значно підносить якість роботи, ґрунтовно міняє технологію роботи й кінце-кінцем підвищує врожай. Вже в перший рік матеріальний стан селян майже рівняється матеріальному стану індустріального пролетаріату. Справа виробничої основи міняється так ґрунтовно, що зворушує його індивідуалістичну ідеологію і приєднує його до колективістичної ідеології пролетаріату. Наслідки соціальної революції набирають таких матеріальних форм, що і мала дитина в силі їх розуміти, — тому соціальна революція стає для нього дорогою у більшій мірі, ніж для будь-кого на світі — вона його просто вириває з пекла, де він товкся на протязі всіх попередніх віків.

Отаким струмись вливає енергетична станція зеленої соціалістичної фабрики в перший момент свого появи на українських ланах, звільнених — у Жовті від приватної власності, а оце зараз — силою енергетичної станції — від індивідуального дикунського користування“²⁾.

Здавалось би, „тракторна“ справа проста, очевидно потрібна й вигідна і мусила б піти вперед без перешкод. Та справді вона натикається на великі перешкоди, що для їх переборення треба докласти важкої праці. Селянин незаможник і середняк не легко розлучається з дідівським способом хазяйнування; спочатку, лише скріпивши серце, погоджується він знищити межі в полі. Він довго побоюється, чи не несе йому машина-трактор якогось нового поневолення; чи справді нове хазяйнування дасть отой віки сновіданий „людський“ достаток? А заможний селянин, селянин глитаї, куркуль, що й за радянської влади використовує свою економічну міць для закабалення незаможників і середняків, чинить організований скажений опір тракторові; використовує все, щоб дезорганізувати бідноту, щоб не допустити її до об'єднання землі в один масив і до усупільненого обробітку її тракторами.

„Трактат“ Маркевича, оперуючи весь час цифрами про підвищення врожайности, здешевлення собівартости зерна тощо, не забуває відмітити і цей соціальний класовий момент в боротьбі за трактор. Та,

¹⁾ А. Маркевич. — „Межсел. м. - т. станції“, стор. 296.

²⁾ Проф. Сергій Остапенко. — „Зелені соціалістичні фабрики. Досвід Шевченківської машино-тракторної станції. — „Вісті“ № 90, 19 квітня 1929 року.

розуміється, він тут скупий на слова; це ж бо справа митців, письменників розгорнути перед нами величні образи селянської соціалістичної епопеї.

От тут ми знову підходимо до повісти Павла Хуторського. Як уміє, заповнює Хуторський цю прогалину. На широкому полотнищі малює він хитання, сумніви й шукання неможливіків, їхні побоювання трактора і водночас змагання до нього. Малює скажену боротьбу тернівських і околишніх куркулів проти машино-тракторної станції, проти змагань бідноти до об'єднання землі й усуспільненого обробітку її трактором.

П. Хуторський показує, що, хоч і яке ще малоосвічене неможливицьке селянство наше, хоч і яке воно ще й досі консервативне, — проте диктатура пролетаріату, непосидяча радянська влада таки ворушить його свідомість, розвіює недовіря до машини, до агронома і техніка, до усуспільного виробництва. І селянин неможлиник та середняк починає повільно відчувати і розуміти, що він, нарешті, таки натрапляє на правдивий шлях до добробуту. Перед його уявою починають вимальовуватись обрії споконвіку замріяної „правдивої землі обітованої“. Треба відмітити, що влучно схопив оцей переломний момент в селянській свідомості П. Хуторний. Прибитий горем після втрати послідньої шкапини в господарстві, неможлиник Демко — центральна постать в оповіданні Хуторського — спочатку впадає в глибокий розпач, але, кінець кінцем, виходить на рівний шлях: „Демко довго вдивляється в степові простори. Йому здавалося, що в них захована велика тайна, яку він неодмінно повинен відгадати. Йому здавалося, що в степових просторах заховано якісь великі скарби й він тільки не вмів їх знайти“¹⁾. Так, ми знаємо, що радянські степи дійсно заховують „великі скарби“, але знаємо також і те, що ті скарби вже знаходять за допомогою радвлди мільйони неможлиників Демків на Україні. Про це оповідає нам і Хуторський:

„Підчас революції тернівці, як голодні вовки, накиннулися на поміщицьку землю й брали, хто, скільки міг. Розтягли до щенту економію й почали господарювати; звичок до господарювання не було, для багатьох господарювання здавалося дуже марудною справою й вони поволі розтринькували готовеньке, те що, забрали в економії. А голод із'їв рештки худоби, хліба. Багато тернівців відмовилося од землі, принаймні від частини... Молоді господарі без досвіду й терпіння, а головне без будь-яких засобів, скоро розчаровувалися в господарюванні, бо доводилося вперто працювати майже круглий рік, а на зиму залишалися без одежі, без чобіт, без хліба. Найбільше лихо молодих господарів полягало в тому, що не було чим обробляти землю. Ні плуга, ні борони, ні коня. Проте, були такі, які так міцно прив'язалися до землі, що ніякі труднощі не могли їх відірвати від неї. Вони ладні були краще вмирати, а не кидати землі...

Але були й такі, що після двох-трьох років боротьби знемагали, губили віру й йшли шукати допомоги в міцніших господарів. Скоро це привело до того, що з тисячі п'ятисот гектарів неможлиницької та бідняцької землі — дев'яток гектарів було здано в оренду. Частина бідноти так закрутилася, що зовсім загубила надію знову вернутися до самостійного господарювання. Державна допомога врятовувала тільки одиниці. Разом із тим у різних кутках Тернівки виростили нові будівлі, криті бляхою чи черепицею. Ці будівлі обростили восени великими ожередами соломи; господарі цих будівель та ожеревидів упевнено та гордовито походжали біля дворів і глузували з бідноти:

¹⁾ П. Хуторський. — „Трактори“, стор. 5.

— А що, покуштували совєцького хліба? Виригасте й той, що давно їли. Що разу глузували одвертіше, зліше дратували бідноту. Деякі бідняки казали:

— Треба другої революції!

— Треба ще раз їх розкуркулювати!

Але почували, що це не вихід, що цим не врятуєш становища. Треба щось робити інше й насамперед організувати своє господарство так, щоб куркулеві не було поживи, а біднота міцнішала б, багатішала б і поволеньки визволялась з пазурів глїтая та злиднів. Дехто вже подумав про колективи, але боялися братися за нову справу. Найрозумніші бідняки та незаможники бачили, що так далі господарювати не можна. Треба щось робити й то рішуче, без вагань¹⁾.

За шлях правдивого порятунку і стала умова з машино - тракторною станцією радгеспу „Шлях до соціалізму“ про усуспільнений обробіток землі:

„Радгосп „Шлях до соціалізму“ пропонує тернівській бідноті обробляти землю тракторами, обсівати сортовим насінням, обмолочувати її і за це брати тільки четверту частину врожаю (зерна).

Це одразу порушило спокій, примусило багатьох нащулитися:

— Чи добра від цього чекати, чи лиха?

— Лиха!

— Добра!

— Та не плещить даром язиками. Треба спервоначалу розсудити, куди воно це йде.

— А... знаємо... комунію хочать устроїти.

— А ти ж думав що? Все рівно комунії не обминеш.

— То я краще під тином валятимуся, а в комунію не піду²⁾.

Комуна чи не комуна, а втекти від справи перебудови господарства не можна. Це добре зрозуміли тернівці Хуторського. Та й не одні вони. Це нині розуміє так вся селянська маса на Україні. А це ж головне, коли треба робити революцію. Харківський господарський Інститут перевів в лютому місяці поточного (1929) року цікаве обслідування 680 селянських господарств харківської округи з метою з'ясувати, як ставиться селянство в цілому і різні прошарки його зокрема до питання про підвищення врожайності. Обслідування дало надзвичайно інтересний матеріал.

„Передусім треба відзначити, що всі соціальні групи на селі активно працюють над питанням збільшення врожайності. Жодних занепадних настроїв немає на селі, оптимізм селянства про можливість ближчим часом подвоїти врожай існує в усіх соціальних групах“, — зазначають обслідувачі³⁾. — Правда, не всі харківські незаможники спромоглися намітити якийсь конкретний шлях до підвищення врожайності. Є між ними й пасивні, але таких меншість, як меншість складають вони і в Тернівці Хуторського. „Треба відзначити, — пише В. Рум'янець в на підставі даних обслідування, — що є порівняно великий процент бідняцьких господарств, які не знають, що вони можуть зробити самі, щоб збільшити врожайність. Це, очевидно, та пасивна частина бідноти, яка не бере жвавої участі в громадському житті села і воліє йти до глїтая в найми та найменше думати про ті можливості, які вона має в справі раціоналізації свого індивідуального господарства. Тут же і та пролетарська частина села, яка дійсно без допомоги зовні сама не вибереться із злиднів“⁴⁾.

¹⁾ П. Хуторський. — „Трактори“, стор. 11 — 12.

²⁾ Там же, стор. 14.

³⁾ В. Рум'янець. — „Проблема врожайності й селянство“ („Комуніст“ № 95, 25 квітня 1929 р.).

⁴⁾ Там же.

Одначе настрій основної бідняцько - середняцької маси бадьорий, надійний. „Велике тяження до колективізації сільського господарства; перспективи чималих агрономічних поліпшень свого господарства (угноєння, чистосортове насіння, своєчасний обробіток, тощо) — ось настрій бідняцько - середняцьких мас в частині ініціативи й само діяльності. В усякому разі, селянство не лише твердо усвідомило собі, чого можна сподіватися в справі боротьби за врожайність згори, а й усвідомило свою власну ініціативу в цій справі. Це найкращі показники того, що проблема врожайності вже зрушує широкі шари селянства“¹⁾

Харківчани незаможники та середняки не додумались ще до об'єднання своїх ділянок в єдиний земельний масив і до усуспільненого обробітку тракторами. Але через якийсь час певно і вони додумаються до цього. Тимчасом тернівчани у П. Хуторського, як ми вже зазначили, додумались, зламали хитання, недовір'я і зраду у своїх лавах і лютий опір куркулів.

П. Хуторський досить яскраво малює, як стурбувався, розлютився, занепокоївся тернівський куркуль Лаврін Ступа, почувши про радгоспівські трактори:

„На Ступу навіть слово „Радгосп“ упливало кепсько. Радгосп „Шлях до соціалізму“ — це його болячка, найзапекліший ворог. Вже хоч би те, що оцей наймит Панас (ніде правди діти — роботяга добрий) не раз хотів утекти в той проклятутий радгосп. А потім... Що й казати. Він Ступі в печінках сидить, життя йому не дає... То було Ступа позичав тернівський бідноті насіння на посів, давав коней чи волів на оранку, на сіянку, обмолочував тернівців своєю молотаркою і мав із цього зиск чималий і пошану. А тепер радгосп усюди тиче свого носа. Правда, він, Лаврін Ступа, недурний. Він так хитро й міцно оплутав значну частину тернівської бідноти, що не скоро вона виплутається з його лабетів.

Проте бачив, що радгосп щодалі то більшої пошани набуває серед тернівців, серйозно впливає на їхнє господарство. Продає сортове насіння, організовує пункти для протруювання насіння. А це ще хоче тернівцям землю тракторами обробляти“²⁾.

І Лаврін Ступа розпочинає боротьбу. Він мобілізує навкруг себе інших глитаїв; під його проводом крамар Деришкура починає вести серед селян завзяту агітацію проти тракторів. Під його натиском тернівський піп Антін виголошує в церкві казань проти комуні і спантеличує селян.

— „Православні християни! — плаче слізми крокодила піп Антон. — Знову бог карає за гріхи наші. Земля мерзне, а з нею все наше багатство — хліб. За віщо така божя немилість? — роблено журливо запитував піп, пускаючи під лоб очі. — За те, що ми ламасмо його заповіді, слухасмо безбожників. Вони вам, православні християни, нашіптують, як ті злі духи, про комуну, про те, що немає бога... От бог і гнівається і посилає нам кару...

Ці слова падали важким каменем і ворухили в серцях довірливих селян та селянок тривожні думки:

— Невже знову будемо без хліба? А може й справді бог карає за те, що ми слухасмо безбожників і комуністів? — І йшли, йшли додому зажурені, сумні.

— Що воно справді робиться на білім світі? — розпачливо думали спантеличені селяни. — Де ж правда, кому ж вірити?

І глибока безнадійна туга холодною гадюкою огортала серця. Селяни ходили похмурі, тривожно поглядали на свої поля і з жахом щоранку казали:

— І коли ці морози пересядуться? І що за напасть?

А морози мов найнялися. Скували оголену землю і віддали її на поталу холодним вітрам. Озимина вимерзла³⁾.

¹⁾ Там же.

²⁾ П. Х у т о р с ь к и й. — „Трактори“, стор. 8.

³⁾ Там же, стор. 112 — 113.

Характеристично, що глитаї Ступа розкладає лави неможливі і через купленого ним неможливого Запороху. Запороха править йому і за шпига і за агітатора. Та Ступа не обмежується цим. Він пробує підкупити ще й найбільш активного та свідомого неможливого Горошину й завідувача радгоспу комуніста Буяна. Він пробує також підбити і секретаря партійного осередку Дуба віддати трактори не „голоті“, а йому—багатиреві Ступі,— мовляв задля добра держави ж, а не когось іншого.

Зі Ступи не аби який дипломат. В нього невичерпане джерело енергії, впертості, нахабства і самовпевненості. Ось як „агітує“ він Дуба:

„Жалко народу,— говорив Ступа.— Наш народ ще не доріс до комуні... За це діло треба братись не таким людям, як у нас...

Потім він нахилився до Дуба й майже пошепки відповів:

— Я хочу взятися за це діло...

Коли б Дубові сказали, що в його оце зненацька вирости другі руки, він би скоріше повірив цьому, аніж тому, що Ступа хоче в комуну.

— Що, не вірите?... Та ви тільки дайте мені оці трактори, так за рік не впізнаєте Тернівки. Я не пожалію ні грошей, нічого... Аби тільки я сам заправляв ділом...

— Себто вам віддати трактори? — нарешті спитав Дуб.

— А так... Я пропоную, щоб радгосп, чи хто там, склав зо мною договір на трактори, а я вже від себе матиму діло з тернівцями.

— Тобто ви самі хочете найняти трактори, а від себе здавати тернівцям?

— Так, так...— захоплено говорив Ступа, нахилившись до Дуба.— Ви обміркуйте це... Ступа ніколи нічого даром не скаже... Я чоловік діла, а не балачок... Я в житті визнаю три речі: гроші, гроші й ще раз гроші... А гроші люблять тільки тих людей, що йдуть до своєї мети твердо, рішуче... Я, признаюся, вас, комуністів, і поважаю за те, що ви уперті... А головне, що коли я вступлю у вашу справу, то ви матимете не ворога, а приятеля, та ще й якого¹⁾.

Однак всі намагання Ступи йдуть на марне. За захреїство і шкідницьку контрреволюційну діяльність Ступина кампанія — піп Антон, Деришкура, Запороха й інші, разом зі Ступою попадають до рук Державного Політичного Управління, стають перед судом і дістають кару. Нікого, крім неможливого Запорохи, не спокусив, не підкупив Ступа. Силу глитаїську зламала машинотракторна станція, зламали неможливі під проводом комуністичної партії за допомогою державних органів пролетарської диктатури.

III

І А. Маркевич і Хуторський переконливо свідчать, що в гушавині, в глибинах нашого селянського буття відбуваються велетенські революційні процеси, що парости нового життя перемагають. А. Маркевич доводить це „статистикою“. Перешкоди, що стали перед Шевченківською станцією щодо організації території,— пише він,— пощастило усунути, перемогти. Станція охопила вже 26 сіл... Нині у всіх цих 26 селах всю земельну площу безособлено і поділено на поля плодозміну²⁾. А Павло Хуторський на свій лад оспівує перемогу своїх революційних тернівців:

„Сьогодні в Тернівці важлива подія. Тернівці вперше оратимуть трактором свої поля. Вони кинули всю іншу роботу в господарстві й організованими колонами вийшли в поле. Прапори несли Дуб та Семен. Серпнєве сонце пекло нестерпуче, але тернівці цього не помічали.

¹⁾ Там же, стор. 152 — 153.

²⁾ А. М а р к е в и ч.— „Межсел. машинно - тракторные станции“, стор. 40.

На полях ще інде струмчилися довгими рядами копи незвезеного хліба. Але поле, призначене під оранку, виблискувало на сонці мільярдами зрізаних голок стерні. По ньому не було жодного полукіпка — давно вже звезли.

З радгоспу виїхало чотири трактори й зупинились біля довгих гонів, поділених межами. На одному сидів Демко, на другому Панас. Демко був серйозний і помітно хвилювався. Він боявся, щоб першої спроби не зіпсував будьякий „вибрик“ „Інтернаціоналу“. Тому заклопотано лазив біля нього, щось поправляв. Панас так само лазив біля трактора, але очі його блищали невідробленою радістю.

Тернівці оточили трактори й зацікавлено їх оглядали. Хотілося побачити, як вони копирснуть землю. Дуб сказав коротеньку промову й ось трактори приготувалися. Перше борозну взяв Демко. Він сів за руля і хотів був пускати машину, як раптом обізався Семен:

— Я, товариші, пропоную пускати трактори не вдовж гонів, а впоперек.

Ніхто не зрозумів Семенового бажання. Всі мовчали. Тоді він пояснив:

— Як пустимо трактори поперек гонів, то зразу переоремо всі межі.

Натовп з хвилину мовчав, а збагнувши Семенову думку, гукнув;

— Правильно Семен каже! Упоперек пускай трактори!

Демко повернув трактора й три плуги копирснули землю. За ним пішло ще три, залишаючи позаду двадцять борозен. Тернівці побігли за тракторами, мов малі діти. Вони захоплено дивилися, як трактори хутко й легко прокладали глибокі борозни. Ніхто не жалкував за межами. А трактори „пахкали“ й понуро, але вперто посувалися вперед. Хмари на далекому обрії наче розірвалися, небо провалилося і більше не мало сили стримувати переможного руху машин.

Почалося нове велике діло¹⁾.

Дійсно, на Радянській Україні почалося „нове велике діло“. Ми маємо право розголосити про нього на весь світ, це бо діло радянської влади, це бо цвіток нового соціалістичного життя.

IV

Про книжку А. Маркевича Г. Крижановський написав, що „вона повинна бути в асортименті книг всякого робітника, що хоче бути свідомим будівничим соціалістичного господарства“. Проф. С. Остапенко, як ми зазначили, радить її „всім, навіть нашим поетам“. Про книжку А. Хуторського мабуть не буде написано таких рядків. Але вона не пройде не поміченою, її не можна замовчати, хоч написав її тільки початкуючий письменник. В селянських будинках, в шкільних бібліотеках, серед книжок призначених для робітництва, вона знайде своє місце поруч з книжкою А. Головка — „Бур'ян“. Близька до цієї останньої натуралістично-реалістичним способом зображення дійсності, майже такої самої мистецької вартості як і Головкив „Бур'ян“, повість Хуторського вигідно доповнює твір Головка. Тимчасом, коли А. Головка подав картини жахливого розкладу низового радянського апарату, картини безсилля розпорошеної, від глитаїв закабаленої незаможницької маси, П. Хуторський подає бадьорі малюнки перших перемог на великим шляху соціалістичного будівництва на селі, спинає увагу на стійких, загартованих громадських постатях нового, радянського села. Ті, досить численні, критики, що спинали свою увагу на „Бур'яні“ А. Головка, мабуть ще більшу увагу уділять „Тракторам“ П. Хуторського, вкажуть на мистецькі хиби цієї повісті (а їх є чимало) і дадуть добрі поради молодому авторові і тим заохотять і його до дальшої праці та й інших письменників наших до справді інтересних, свіжих, ще ніколи в світовій літературі не роз-

¹⁾ П. Хуторський. — „Трактори“. Стор. 183 — 184.

роблених тем про паростки соціалізму в радянських країнах, про перемоги робітників і селян на вільній землі.

Ми маємо великі досягнення. Ми робимо велике, історичне діло не лише своє й для себе, але й для світового пролетаріату, для трудящих всього світу. Про ці досягнення, про успіхи радянських робітників і селян можна і треба писати солідні наукові трактати і гучні, яскраві повісті, романи й поеми. Названі дві книжки — помітна вкладка до нашої ще бідної наукової й мистецької літератури на ці теми.

П. ВІНТЕР

Розвиток американського імперіялізму

Сьогоднішня світова ситуація відрізняється від передвоєнної багатоманітністю сторонами. Серед всіляких змін, що сталися в розставленні міжнародних сил після війни, одна з важливіших, коли не найважливіша, — виступ Сполучених Штатів Північної Америки на міжнародній арені, як першорядної імперіалістичної держави, що претендує на світову гегемонію.

Цього не треба розуміти так, що північно-американський імперіалізм народився й виріс аж за останньої війни. Справді, він з'явився на сцену багато вперед неї і має вже свою довгу історію, але перед війною його роль в міжнародних справах була тільки другорядна супроти ролі й ваги інших імперіалістичних сил, і аж після війни він зробився одним з головних чинників міжнародного життя.

Події останніх чотирьох-п'яти років найвиразніше виявили світову вагу американського імперіалізму. Згадаймо тільки найважливіші моменти.

Переважаюча роль США в „замиренні“ Європи і в стабілізації європейського капіталізму (план Дауеса, мільярдні інвестиції американського капіталу в Європі), участь США, разом з іншими великими державами, в приборканні китайської революції, військова інтервенція в Нікарагуа і багато інших заходів до зміцнення й поширення позицій США в Центральній й Південній Америці, загальне загострення суперечностей між Європою та Америкою, надто між Великою Британією і США та ціла низка окремих конфліктів („каучукова війна“, „нафтова війна“), як показники цього загострення в обсягу економічних стосунків, провал Женевської конференції трьох держав 1927 року й одверта боротьба на полі морських озброєнь, що настала після того, спроби уряду США використати з імперіалістичною метою всілякі установи й комісії Ліги Націй і разом з тим демонстративне відмовлення прилучитися до самої Л. Н. і протиставлення їй „миротворчої“ роботи своєї власної, американської ініціативи (славний „пакт Келлога“), згода США брати участь, правда, „неофіційно“, в новій міжнародній комісії експертів для перегляду питання про німецькі репарації, — тільки короткий перелік цих фактів показує, як заокеанська республіка уже втяглася в усі найголовніші світові події і міжнародні імперіалістичні комбінації. Сполучені Штати, що перед 1914 роком загалом стояли осторонь від найбільших міжнародних, особливо європейських конфліктів, беручи в них участь тільки спорадично, сказати б, від випадку до випадку, тепер знаходяться в самім осередку всіх світових проблем та подій.

Обрання на пост президента республіки Герберта Гувера, ставлення республіканської партії, цієї партії стовідсоткового американського імперіалізму, явно показує, що далі США будуть виявляти ще більше активності в міжнародних справах, ніж досі. Не можна сумніватися, що США остаточно зреклися тої політики „самоізоляції“, яку

після війни проповідувало багато впливових державних діячів Америки і яку уряд деякий час намагався здійснювати на практиці. Поступнева ліквідація цієї політики почалася ще за Гардінга, продовжувалася за Куліджа, і новому президентові припадає тільки довершити діло, що розпочали його попередники.

Вихід американського імперіалізму на широку дорогу активної міжнародної політики позначає початок нового періоду в світовій історії. Щоб повно оцінювати вагу цього факту і правильно назначити перспективи дальшого перебігу світових подій, треба уважно дослідити розвиток американського імперіалізму і вивчити ті порушні сили, які визначають його змагання до світової гегемонії.

ПРО АМЕРИКАНСЬКИЙ ТЕМП РОЗВИТКУ

Швидкий розвиток американського капіталізму — одно з разючих явищ усієї новітньої історії. Жодна європейська країна не бачила такого бурхливого темпу розвитку продукційних сил, який можна було спостерігати в Сполучених Штатах, надто останньої чверті 19 - го і на початку 20 - го століття. Цей надзвичайно швидкий розвиток капіталістичного господарства і створив широку й міцну базу для інших імперіалістичних змагань Сполучених Штатів.

Весь хід капіталістично - світодержавного розвитку Сполучених Штатів можна простежити по одній невеликій примітці в першому томі „Капіталу Маркса“:

„Сам економічний розвиток Сполучених Штатів є продукт європейської, точніше сказати, англійської великої промисловості. Сполучені Штати в їх сьогочасному вигляді (1866 р.) досі треба розглядати як колонію Європи“¹⁾.

Це було написане хутко по скінченню громадянської війни між Північню і Півднем, яка привела до ліквідації рабовласництва в Америці і дала великий імпульс розвитку американської промисловості й хліборобства; після цієї війни і починається новітній період в історії США. Через 24 роки (1890 р.) Фрідріх Енгельс, редагуючи 4-те видання „Капіталу“, уже мусів внести важливу поправку в наведену примітку Маркса:

„Відтоді вони (Сполучені Штати) розвинулися до становища другої промислової країни світу, хоча ще не зовсім втратили свій колоніальний характер“.

Але от минає ще 24 роки, і Кавтському, редакторові нового видання головної роботи Маркса, доводиться внести новий додаток до тої самої примітки:

„І ця примітка (Енгельсова) вже перестарілася. Сполучені Штати стали першою промисловою країною в світі і так утратили свій колоніальний характер, що самі ведуть політику колоніального поширення“.

Ці три примітки ставлять головні виточки в капіталістичному розвитку США і з них можна дістати уявлення про той винятково - швидкий темп, яким ішов цей розвиток перед світовою війною. Перед

¹⁾ Див. „Капітал“, розд. 13, прим. 234. — Відзначимо, що Маркс сам останніми роками свого життя мав змогу констатувати „нечувано - швидкий промисловий розвиток і хліборобський поступ в США і підкреслити, що „нині ПАСШ дуже перегнали Англію в швидкості економічного розвитку“. (3 листа до Ніколая — она, писаного 1879 р.).

1914 роком, коли була написана остання з цих приміток, Сполучені Штати не тільки дігнали, а й перегнали стару капіталістичну Європу майже у всіх найважливіших галузях промислової і сільсько-господарської продукції і виступали як небезпечний конкурент на всіх світових ринках. На той час молода заокеанська держава встигла також виявити свої імперіялістичні тенденції (захоплення Куби, Філіппінських островів, Панами, інтервенція в Мексиці і т. і.), а через два роки довела свою імперіялістичну досягність тим, що виступила повноправним партнером в найбільшому змаганні світових імперіялістичних велетнів.

Минуло 15 років, відколи Кавтський писав своє доповнення до історичної примітки Маркса - Енгельса ¹⁾. За той час перестарілася і поправка Кавтського, і коли тепер шукати стислої характеристики становища Сполучених Штатів серед світових держав, то найкраще взяти коротку вимітку з програми Комінтерну:

„Переміщення економічного центру світу в Сполучені Штати, перетворення республіки долара на світового експлуататора погіршили стосунки між США і європейським капіталізмом, насамперед капіталізмом Великої Британії. Конфлікт між наймогутнішою із старих консервативних імперіялістичних країн, Великою Британією, і найбільшою країною молодого імперіялізму, що вже здобув собі світову гегемонію, стає віссю світових конфліктів між державами фінансового капіталу“.

Картина справді разюча: країна, яка в кінці 60 - х років минулого століття була ще власне „колонією Європи“, через два десятиліття вже стала „другою промисловою країною світу“, на початку нового століття вийшла вже на перше місце, а нині обернулася на „світового експлуататора“ і „світового гегемона“. Такий шлях, що пройшли США протягом яких 60 років — від епохи визволителя негрів Лінкольна до завойовника Нікарагуанської республіки Куліджа... Для повнішої характеристики цього „американського темпу“ розвитку наведем деякі конкретні дані, що змальовують зростання капіталістичного господарства в США.

ЗРОСТАННЯ ПРОДУКЦІЙНИХ СИЛ В США

Перш за все — кілька даних про зростання людности в Сполучених Штатах.

Згідно з обчисленнями деяких американських істориків (прим. Саймонса) на 1700 рік, значить, через два століття після відкриття Америки на території нинішніх США було тільки 250 тисяч колоністів, але, на початку 19 століття представників білої раси там було вже близько 4 мільйонів, а всього людности понад 5 мільйонів. Далі людність зростає надзвичайно швидко: до 1860 року приріст за десятиліття становить щось 35%. Картину зростання людности в другій половині 19 віку дає така таблиця, складена на підставі даних щорічника „The Statesman's Year - Book“ (1928 p.).

¹⁾ Майже тоді само, як Кавтський писав згадану примітку, Ленін давав таку характеристику становища США: „Сполучені Штати не мають рівного собі супротивця ні в швидкому розвитку капіталізму при кінці 19 - го і на початку 20 - го віку, ні в досягненій вже найбільшій висоті його розвитку, ні в величезній площі, до якої прикладається за останнім словом науки устаткована техніка, що бере на увагу надзвичайну розмаїтість природньо - історичних умов, ні в політичній свободі й культурному рівневі людности. Ця країна — багатьма сторонами зразок і ідеал нашої буржуазної цивілізації“. (В брошурі „Капитализм и земледелие в Соед. Шт. Америки“, написаній 1913 року. — Див. „Собрание сочинений“, т. 9, ст. 197).

Роки	Всього людности	З них негрів	Інших кольорово- шкірних
1860	31.443.321	4.441.830	78.954
1870	39.818.449	5.392.172	88.985
1880	50.155.783	6.580.793	172.020
1890	62.947.714	7.488.676	357.780
1900	75.994.575	8.833.994	531.385
1910	91.972.266	9.827.763	412.546
1920	105.720.620	10.463.131	426.574

На перше липня 1927 року в Сполучених Штатах було 118.628.000 людности, а тепер кількість жителів перейшла вже 120 мільйонів.

Отже людність США протягом останніх 130 років збільшилася в 24 рази, тимчасом як у Великій Британії вона збільшилася в чотири рази, а після 1860 року людність США зросла майже в чотири рази, Великої Британії — в два рази.

Надзвичайно швидке зростання людности США в першій половині 19 - го століття пояснюється, певна річ, не тільки природнім приростом і безнастанним потоком імміграції, а також поширенням площі Сполучених Штатів.

Підчас ствердження незалежності (1783 р.) в склад США входили тільки східні штати — до ріки Міссісіппі: центральні штати були приєднані 1803 року, а приєднання деяких південних штатів і всього Далекого Заходу сталося між 1810 та 1853 роками. Після об'єднання цілої території дуже падає десятилітній відсоток приросту; до 1860 року приріст завжди переходив 30%, після того він хитається між 20 і 25%, а від 1910 по 1920 рік приріст був всього 15%.

Дуже швидкому зростанню людности відповідає також не звичайно швидкий розвиток всіх головних галузей продукції. Щоб ілюструвати цей темп розвитку наведемо кілька таблиць, зіставляючи дані про Сполучені Штати з даними про інші капіталістичні країни.

Здобуток вугілля (в мільйонах метр. тонн)					Пересічний геометр. відсоток щорічного приросту			
Роки	США	Англія	Німеччина	Франція	США	Англія	Німеччина	Франція
1850	8,0	49,0	6,7	4,4	16,1	5,0	7,0	2,9
1860	13,0	80,0	12,1	8,2	5,0	6,7	6,1	6,4
1870	29,5	110,4	26,0	12,0	8,5	3,3	8,0	4,7
1880	63,8	147,0	46,2	18,5	8,0	2,9	5,9	3,6
1890	140,9	181,6	69,1	25,2	8,2	2,1	4,1	3,1
1900	240,8	225,2	107,5	32,2	5,5	2,2	4,5	2,5
1913	517,1	292,0	141,4	43,8	6,8	2,0	2,1	2,4

Як видно з цієї таблиці, зростання кам'яновугільної промисловости перед війною відбувалося дуже швидким темпом. По абсолютному розміру продукції США ще 1900 року заступили перше місце в світі, а 1913 року вони давали вже коло 40% всього світового видобутку вугілля.

На воєнному й повоєнному періоді ми зупинимося окремо, а поки наведемо ще інші дані про зростання промисловості США перед війною.

Вилив чавуна в тис. метр. тон					Середній геометричний % річного приросту			
Роки	США	Англія	Німеччина	Франція	США	Англія	Німеччина	Франція
1860	821	3830	529	900	3,9	5,5	2,8	4,7
1870	1665	5960	1391	1180	7,3	4,5	10,2	2,7
1880	3835	7750	2713	1730	8,7	2,7	6,9	3,9
1890	9203	7900	4651	1900	9,1	0,2	5,6	0,9
1900	13789	9000	8507	2700	4,1	1,3	6,2	3,6
1913	31464	10428	10920	9072	6,5	1,1	1,9	9,8

І от ще дані про виріб сталі за останні три десятиріччя перед світовою війною:

Продукція сталі в мільйон. метр. тон					Середній геом. % річного приросту			
Роки	США	Англія	Німеччина	Франція	США	Англія	Німеччина	Франція
1880	1,2	1,3	0,6	0,4	32,9	15,8	11,6	16,1
1890	4,3	3,6	2,2	0,7	13,6	10,7	13,9	5,8
1900	10,2	4,9	6,3	1,5	9,0	3,1	11,1	7,9
1913	31,8	7,8	11,8	7,0	9,1	3,6	4,9	12,6

Ці дані показують, що залізна промисловість в США перед війною розвивалася загалом без порівняння швидше, як у решті найбільших капіталістичних країн. Правда, в окремі періоди Німеччині й Франції виявляли розмірно швидший темп розвитку, але розмірами продукції США перегнали всіх своїх конкурентів ще дев'ятьдесятих років минулого сторіччя.

Бурхливому зростанню важкої промисловості відповідало також швидке поширення різних галузей обробної промисловості й сільського господарства. Щоб характеризувати хід розвитку в тих галузях, подамо тільки дві таблиці:

Споживання бавовни в мільйон. центнерів					Середній геомтр. % річного			
Роки	США	Англія	Німеччина	Франція	США	Англія	Німеччина	Франція
1870	4,6	9,6	1,5	1,2	1,9	—	1,4	6,7
1880	8,3	12,3	2,7	1,7	6,1	2,5	6,1	3,5
1890	11,6	14,8	4,6	2,5	3,4	1,9	5,5	3,9
1900	16,1	14,5	6,1	3,1	3,3	0,2	2,9	2,2
1908	17,4	15,4	8,5	4,6	1,0	0,8	4,2	5,1

Як бачимо, США і в цім відношенні ще перед війною перегнали головного конкурента — Великобританію, яка в галузі текстильної промисловості заступала переважне становище протягом цілого 18-го сторіччя, а інших найдужчих конкурентів США весь час тримали далеко позаду.

Розвиток зернового господарства¹⁾ в США видно з цієї таблиці, в якій з'єднані до купи дані про продукцію п'ятих найважливіших культур: пшениці, жита, ячменю, вівса і кукурудзи.

Продукція зернових продуктів

Роки	Мін. бутелів	о/о приро- сту
1850	867	3,5
1860	1240	3,6
1870	1629	2,8
1880	2718	5,2
1900	3529	1,3
1910	4934	3,4

Темп розвитку сільського господарства загалом значно нижчий від темпу промислового розвитку, в чім відбивається безупинний процес індустріалізації США. Однак, коли зіставити зростання зернового господарства в США і різних країнах Західної Європи, то зараз видно велику перевагу американського темпу над європейським. Наведена таблиця показує, що річний приріст в США пересічно переходить 3%, тимчасом як у Німеччині цей приріст протягом цілого 19-го сторіччя становив 1%, а в Англії та у Франції був ще нижчий. Це швидке зростання зернової продукції в США дуже показове, бо загалом там сільське господарство ведеться не так інтенсивно, як у Західній Європі, від якої США відстають і в висоті врожайності.

Відзначаємо ще, що в продукції кукурудзи США ще перед війною заступали перше місце в світі, а в продукції пшениці і ячменю—друге місце (після Росії). А найбільшу вагу з усіх рослин, культивованих в США, має бавовна, що вартістю часто переважає всі інші види сільсько-господарської продукції. Останніми роками перед світовою війною США продукували щось 70% всього світового збору бавовни.

Видобутку нафти США ще перед війною вийшли на перше місце і 1913 року на їх частку припадало 63,5% всієї світової продукції. Підчас війни й після війни ця частка ще збільшилася і тепер на США припадає близько 75% світового видобутку нафти.

Видобутку й обробленню шляхетних і особливо кольорових металів США мають дуже вигідне становище, і напр. в продукції таких важливих для сучасної промисловості металів, як мідь, оливо, алюміній та цинк, їм належить перше місце в світі.

В використанні величезних багатств водяної енергії і розвитку гідро-електричних устаткувань США перегнали всі інші капіталістичні країни. Ще перед війною загальна міць електричних станцій США далеко переважала міць всіх станцій Європи, і таке саме співвідношення існує й тепер.

Не будемо більше спинятися на інших галузях продукції і обмежимося наведенням даних про загальне зростання

¹⁾ Для цієї й попередніх таблиць використано статтю т. Мотильова— „Темп развития капиталистического хозяйства и его закономерности“. (Див. журнал „Экономическое обозрение“ № 5, 1928). — Взагалі я старався уникати посилань на чужоземні джерела, неприступні в більшості читачам.

американської промисловості перед війною (див. згадану статтю В. Мотильова).

Роки	Обсяг продукції в мільйон. долар.	Річний % приросту
1849	1.185	—
1859	2.143	6,1
1869	2.508	1,6
1879	6.318	9,7
1889	11.292	6,0
1899	17.333	4,3
1909	21.208	3,4
1914	24.741	3,1

Не вважаючи на те, що перед кінцем минулого століття темп зростання промисловості почав виявляти тенденцію до загаяння, США ще перед війною ішли наперед іншим країнам і розмірами продукції і швидкістю темпу розвитку.

Наведемо, нарешті, також дані про зростання національного багатства США¹⁾.

Роки	Національне майно в мільйон. доллар.	% при- росту за попередній період
1840	3.189	—
1850	7.673	146
1860	17.011	122
1870	20.737	22
1880	49.958	131
1890	73.075	52
1900	109.280	50
1912	186.300	75

Переважа американського темпу виступає особливо наочно, коли порівняти ці дані з даними про зростання національного багатства в Великобританії, де воно 1845 року виносило 20 мільйонів доларів — значить, переходило тогочасне національне багатство США в чотири або п'ять разів, а 1914 року виносило 80 мільярдів і таким чином становило менш як половину американського. При тім темп приросту в Великобританії останніми десятиліттями перед війною став уже зовсім малий; між 1895 і 1905 роком приріст виносив 6%, а в друге десятиліття — 4%, тимчасом як приріст національного багатства США цього періоду тримався на висоті 50 — 70%.

Всі наведені статистичні дані малюють яскраву картину колосального зростання американського капіталізму в періоді перед світовою війною, і з них добре видно перевагу американського темпу розвитку над європейським. (Економіку США в повоєнному періоді ми розглянемо окремо).

Само від себе виникає питання: чим же з'ясувати цю перемогу темпу і взагалі цю — як каже Маркс — „нечувану швидкість“ економічного розвитку США?

¹⁾ Див. статтю С. Фалькнера — „Сбед. Штаты в мировом хозяйстве“ — „Плановое хозяйство“, 1926 рік.

Це питання має для нас не тільки абстрактно - теоретичний, але також і практичний інтерес: з'ясування джерел економічної переваги повинне, з одного боку, висвітлити сучасні міжнародні проблеми і перспективи розвитку світового імперіалізму, — і з другого боку — до певної міри допомогти нам розв'язати питання про темп дальшого розвитку нашої радянської економіки.

ПРИРОДНІ Й СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ

Пробуючи з'ясувати колосальні розміри і надзвичайно швидкий темп розвитку економічної сили США, заступники буржуазної науки звичайно підносять тільки один момент - географічні й природньо - історичні переваги країни. Коли ж вони торкаються умов соціально - економічного порядку, в них виходить неможлива плутанина.

Від цих буржуазних письменників небагато відрізняються також нинішні соціалісти, що не пройшли школи марксизму або позабували її науку. Щоб схарактеризувати ці звичайні погляди на причини розвитку США, наведем як приклад міркування Скотта Нірінга й Джозефа Фрімена, авторів відомої книжки „Дипломатія долару“, що перекладена також і російською мовою¹⁾.

Взагалі це цікава й цінна книжка. Автори її вважають себе за лівих соціалістів, мало не комуністів і, принаймні один із них, колишній професор Скотт Нірінг, не раз зазнав репресій за свої революційні виступи. В своїй книзі зібрали вони дуже багатий фактичний матеріал про зовнішню політику США і власне ця книга є гострий акт обвинувачення проти американського імперіалізму. Та все ж вони не марксисты і тому їх соціологічні пояснення не витримують критики.

От зразок цих міркувань:

„Економічна сила США залежить від багатства природних ресурсів і сировини, широкого розвитку техніки і великості витрачених капіталів, дуже доброї організованості робочої сили і в наслідок того продукційності праці.

Ці три основні елементи господарського життя країни створили колосальних розмірів національне багатство, забезпечили величезні прибутки й появили зайві капітали. Все це дало США змогу швидко піднятися до становища першої рядної держави“.

Нема сумніву, перший із зазначених чинників — багатство природних ресурсів — справді є одна з найважливіших умов швидкого розвитку американського капіталізму, але виходить цілковита дурниця, коли разом з цим підносять як первинні чинники такі явища, як „широкий розвиток техніки“ і „великість капіталів“, „дуже добру організованість робочої сили“ та „продукційність праці“. Адже ясно, що ці чинники самі є похідні, — вони самі входять в поняття „економічної сили“, їх походження саме й треба з'ясувати, коли ми справді хочемо збагнути „секрет“ сучасної могутності США. Адже питання саме в тім: відки й через що в США так широко розвинулася техніка, яким способом там назбиралися такі величезні капітали, що привело до високої продукційності праці?

Отже, виходить, що Нірінг і Фрімен, як і більшість буржуазних вчених, можуть показати тільки одно джерело американської економічної переваги — існування в США величезних природних багатств.

Природні умови, певна річ, велико важать в розвитку кожної країни, і з цього погляду Сполучені Штати мають велику перевагу

¹⁾ Скотт Нірінг і Джозеф Фрімен. — „Дипломатія долара. Перев. с англійского Л. А. Фин“. „Прибой“, Ленінград, 1926 р.

над багатьма країнами старого капіталізму. На широкій території США існує велике багатство і різноманітність природних ресурсів. Там ростуть майже всі рослини поміркованого й субтропічного поясів, що мають вагу не тільки як їжа, але і як промислова сировина. Умови підсоння й ґрунту загалом сприяють розвитку сільського господарства в найширших розмірах. Крім того, США мають дуже великі й розмаїті гірські багатства і, наприклад, з світових запасів вугілля на частку США припадає щось 50%. Взагалі в цій країні, що займає коли 7% усієї поверхні землі і має близько 7% усієї людності світу, зосереджено більш як 40% світових енергетичних ресурсів¹⁾. Дуже вигідне також географічне становище США: вони лежать між двома океанами, — через один з них (Атлантийський) проходять усі найважливіші світові комунікаційні шляхи попередньої й нинішньої епохи, а другий (Тихий) без сумніву буде найважливішим морем майбутнього, і світова його вага тепер зростає рік від року. Сила добрих бухт, надто на березі Атлантийського океану, а також великих судноходних рік та озер в країні забезпечує США дешевими шляхами для перевозу товарів.

Визнаючи важливе значення географічних і природно-історичних умов США, ми, марксисты, всеж не можемо пристати на ту думку, що самими тільки цими умовами дається з'ясувати надзвичайно швидкий розвиток американського капіталізму і нинішня економічна перевага США. Природні багатства самі від себе ще не забезпечують швидкого господарського зростання країни — потрібні також певні соціальні й економічні умови, що дають змогу доцільно використати природні ресурси. Ми знаємо чи мало прикладів, коли великі країни розвивалися дуже поволі, не вважаючи на наявність величезних природних ресурсів — досить назвати Китай та колишню царську Росію. З другого боку, бідність на природні добра не завжди є непереможна перешкода до швидкого розвитку продукційних сил: приклад того — Японія.

Найбільший вплив на розвиток капіталізму в США зробило те, що там ніколи не існувало феудалізму в тій розгорненій формі, як то було в Європі. Револуція 1775 — 83 року зробила кінець спробам англійських колонізаторів запровадити в Америці елементи феудалізму і далі Сполучені Штати могли розвиватися, як країна суто буржуазна. Правда, до громадянської війни 60-х років у Південних штатах далі існувало рабство, що його вплив багатьма сторонами був однаковий із впливом феудалізму, і деякі економічні й побутові пережитки рабства збереглися там досі.

Там, на півдні, ще дуже поширена відробітна система оренди, яка дає змогу власникам плянтацій (бавовняних, тютюнових, рижових та цукрових) доводити експлуатацію місцевої негерської людності майже до таких самих розмірів, як і за минулих часів рабства. Ця панщанницька система („полурабская издольщина“, як її називав Ленін) була в Південних штатах головною перешкодою до розвитку капіталістичного господарства в його поступових формах і дуже затримала там зростання продукційних сил, але вона залишалася тільки місцевим явищем — а переважне значення в економічному житті США мали інші райони, — саме ті, котрі не знали подібних залишків феудалізму.

¹⁾ Мова про виявлені досі ресурси. Багато країн в Азії та Африці так погано досліджено, що всі зроблені обчислення не дають цілкового уявлення про дійсні розміри земних багатств.

Не маючи змоги дати тут докладну аналізу всього складного комплексу явищ, до якого привела згадана відсутність феодалних форм експлуатації на величезних просторах США, я відзначу тільки в схематичному вигляді найважливіші наслідки цього чинника.

Революція кінця 18 - го сторіччя, давши США незалежність, привела також до вигнання з країни консервативних землевласників, що підтримували Англію, до конфіскації й поділу найбільших маєтків феодалного типу, до скасування різних норм феодалної спадщини — нарешті, до передачі в національну власність всіх вільних земель на широкій території „Великого Заходу“.

Таким чином, уряд Сполучених Штатів дістав право порядкувати величезними просторами „вільних земель“. Він продавав ці землі усім, хто хотів, за нікчемну плату, а після 1862 року після славетного „акту про гомстеди“ почав роздавати їх безплатно. Цим був дуже прискорений процес колонізації нових територій, поширення капіталістичної цивілізації на широкі простори незайманих земель на захід від річки Міссісіпі. Славний „рух на захід“ має колосальну вагу для всього дальшого розвитку США.

Сила вільних земель дала кожному, хто бажав, змогу легко стати самостійним фермером. Через це стало неможливе існування в США абсолютної земельної ренти й утворення класи землевласників, які б брали собі частину додаткової вартості, і в результаті того — „в Америці нема такої великої громадської сили, щоб з нею капітал мусів ділитися своєю додатковою вартістю і щоб вона гайнувала непродукційно свою частку“. (К. Кавтський. — „Американський і російський робітник“. — Це один із найкращих творів Кавтського, написаний 1905 року, коли автор був ще марксистом).

Звідси чимало дуже важних наслідків для американської економіки й соціального устрою. Відсутність абсолютної ренти збільшувала середню норму капіталістичного прибутку, прискорювала темп капіталістичного нагромадження, зменшала ціни на сільсько - господарські продукти, м. ін. і на промислову сировину — одне слово, сприяла швидкій індустріалізації країни. Разом з тим з'єднання в одній особі землевласника і фермера - підприємця, давало змогу й вигоду провадити раціональне хліборобство, вкладати капітали в сільсько - господарську продукцію, широко уживати машин і всіляких поліпшень у хліборобстві. Все це привело до швидкого розвитку капіталістичного хліборобства на великих просторах „вільних земель“, до прискореного залюднення ближнього, а потім і далекого заходу, до прокладення нових залізниць і інших шляхів, до бурхливого зростання багатьох старих і заснування нових міст і т. д. В наслідок — безнастання і швидке поширення внутрішнього ринку, ця найважливіша умова розвитку промисловості.

Крім того, існування вільних земель, що порівнюючи легко міг дістати і кожен робітник, підтримувало постійний відплив робітників на захід і перетворення їх на самостійних фермерів. Тим була створена особна продуктивна сила, що зменшувала вплив економічних криз. Америка в минулому столітті майже зовсім не знала такого хронічного безробіття, яке існувало по всіх капіталістичних країнах Європи. Недостача робочої сили на ринку праці поповнювалася безнастанним припливом імміграції, але цей приплив чужоземних робітників не приводив до створення постійної і великої резервної армії праці. Це знов же викликало інтенсифікацію праці і зростання заробітної

плати — з одного боку і потребу широкого технічного прогресу, використання всіх досягнень науки для механізації й автоматизації продукції — з другого.

Такі ті найважливіші умови соціально-економічного порядку, які особливо сприяли всебічному використанню природних багатств і вигідного географічного становища країни. Діянням цих умов, утворених відсутністю феодалних пережитків, і з'ясовуємо швидкий та пишний розцвіт американського капіталізму в 19 столітті.

З цими умовами тісно пов'язаний і другий ряд чиників, що сприяли економічному розвитку країни.

Весь державний і громадський лад США з самого початку мав яскраво виявлений буржуазний характер. Він був створений демократично-настроєними піонерами, що переселялися до „Нового Світу“ головню тому, що в європейських країнах численні залишки й традиції монархічно-феодалного середньовіччя в'язали прояв особистої ініціативи і перешкоджали капіталістичному ладові вільно розвиватись. Пересельці перших століть були люди активні й енергійні, і вони намагалися швидко забагатіти і не гребували для того ніякими способами; не дурно кажуть, що справжніми родоначальниками американської демократії були морські контрабандисти, пірати й работорговці.

Головну ж масу переселенців складали „дрібні буржуа й селяни, що тікали від європейського феодалізму, щоб утворити суто-буржуазне суспільство“. (Ф. Енгельс).

Однією з найбільших перешкод для вільного розвитку продукційних сил в Європі було, як відомо, її роздріблення на десятки великих і малих держав з різним економічним укладом і політичним устроєм, з своїми арміями, окремими правовими нормами — навіть окремими грошовими одиницями й системами мір та ваги. Всупереч тому переселенці створили в північній Америці одну федеративну державу і обернули цілу величезну територію в одну господарську країну — без штучних меж, митних перегородок, національного змагання, різниці економічних систем. Таким способом були створені умови, в яких капіталізм міг розвиватися без порівняння вільніше, як у Європі.

Цьому розвитку в США сприяла ціла система політичних, правових, ідеологічних та інших „надбудов“. Державні установи, система податків, митна політика, справа народньої освіти, наукова робота, література, мистецтво, журналістика, церква — все це в Америці здавна мало суто-буржуазний характер і було цілком пристосоване до того, щоб слугувати потребам капіталізму в його швидкому розвитку.

Довге панування всіх зазначених умов сприяло формуванню американського „національного характеру“, розвитку серед людности духу ініціативи, заповзятливості, рухливості, практичності, діловитості. Ці „американські властивості“ відіграли чималу роль у швидкому розвитку американському капіталізму. Особливо велику вагу мало також безмежне змагання до матеріального добробуту і загальна уклінність перед владою доларя.

Певна річ, вся буржуазна мораль у всіх капіталістичних країнах стоїть на такім самім схилінні перед мамоною, але ніде вона так не поширилася і не була так одверто визнана, як в Америці. Один із найвизначніших ідеологів американської демократії, родоначальник боротьби за назалежність США Беніямін Франклін майже двісті років

тому висловив головні тези цієї моралі з неперевершеною ясністю. Він навчав:

„Пам'ятай, що час — то гроші... Пам'ятай, що гроші можуть множитися. Гроші родять гроші... П'ять шилінгів, пущені в обіг, вертають до тебе в семи шилінгах і трьох пенсах... Що більша сума грошей, пущена в обіг, то більший прибуток від неї“.

Ця нічим не прихована мораль капіталістичного набування панувала в Америці протягом століть, а це чимало допомогло створенню нинішньої економічної потуги США.

ВЛАДА СВІТОВОГО КАПІТАЛУ

З'ясовані соціально - економічні умови, що привели до нечувано швидкого розвитку капіталістичного господарства, в кінці 19 - го сторіччя почали поволі зникати. На той час дуже зменшилася площа „вільних земель“ — в кожному разі були вже зайняті й використані всі найкращі ділянки і незасвоєні залишилися тільки мало придатні до хліборобства гірські країни Далекого Заходу. Отже славетний період швидкої й широкої внутрішньої колонізації скінчився.

Одним з перших наслідків того було ступеневе загальнення в темпі економічного зростання. Це загальнення видно вже з вищенаведених статистичних таблиць. В абсолютних цифрах поширення головних галузей промисловості ще довжиться аж до початку світової війни, але розмірно це поширення стає повільнішим і відсоток приросту меншає ще з 90 - х років. Війна створила надзвичайно вигідні умови для промисловості США і привела до великого піднесення продукції в багатьох галузях, але це раптове піднесення було тільки тимчасове, кон'юнктурне, як те ясно показало зменшення розмірів продукції в усіх старих галузях продукції, що прийшло по війні, і повернення американської промисловості до рівня і темпу останніх років перед війною.

Разом з тим кінець столітнього руху через суходіл (Westward movement — „рух на Захід“) і розмірно загасний розвиток внутрішнього ринку примусили американський капіталізм звернути велику увагу на здобуття світового ринку. Це виявилось в швидкому поширенню американського експорту взагалі, а також в ступеневій зміні характеру експорту: в нім раз - у - раз зменшується відносна частка сировини й хутко зростає частка промислової продукції, фабрикатів, півфабрикатів.

Початок нового періоду спостерігаємо також в багатьох інших явищах: в посиленні протекціонізму, в загостренні класової боротьби, в зростанні активності в обсягові зовнішньої політики, в перших захопленнях колоній і взагалі в посиленні імперіалістичних тенденцій.

Далі нам доведеться ще вернутися до цих явищ, але наперед треба розглянути головні зміни в самому характері американського капіталізму.

Швидке зростання продукційних сил з самого початку супроводилося процесом концентрації промисловості й централізації капіталу, але цей процес найбурхливіше почав розвиватися аж у новітнім, імперіалістичнім періоді. Щоб схарактеризувати його, наведемо деякі статистичні ілюстрації.

Суть процесу концентрації в тім, що продукція поволі зосереджується на чимраз більших підприємствах, які набувають переважного

значення в економіці країни. Дальша таблиця¹⁾ показує темп зростання числа підприємств у зв'язку з зростанням темпу механічних двигунів і гуртової продукції, як ознак, що показують розміри підприємства:

Роки	Число під приємств ‰ приросту	Кількість кінських сил ‰ при- росту	Продукція ‰ при- росту
1889 — 1904	4,2	33,5	29,7
1904 — 1909	24,2	39,5	39,7
1909 — 1914	2,7	20,2	17,3
1914 — 1919	26,4	31,4	25,5
1919 — 1925	16,6	22,0	32,1

З цієї таблиці видно, що протягом останніх 15 років перед війною велике зростання числа підприємств відбувалося тільки одного п'ятиліття (24,2‰), а решти двох п'ятиліть воно було дуже мале (4,2‰ і 2,7‰). Воєнне п'ятиліття ще раз дає великий приріст числа підприємств, але цей приріст відбувався коштом тимчасової воєнної кон'юнктури, а далі за тим п'ятиріччя дало чимале зменшення числа підприємств — 16,6‰.

Крім цього ми бачимо, що кількість механічних двигунів і обсяг продукції ростуть далі весь час дуже сильним темпом: кількість застосованих в промисловості кінських сил дає найнижчий приріст в 20,2‰, найвищий в 39,5‰, для продукції відповідні цифри 17,3‰ і 39,7‰.

Звідси ясно, що центр ваги в промисловій продукції чим раз більше переходить на великі підприємства.

Це стверджується багатьма іншими даними. От, напр., з 1899 по 1919 рік загальне число підприємств збільшилося з 208.000 до 290.000, а кількість zatrudнених на цих підприємствах робітників за той самий період зросла майже вдвоє, з 4,7 мільйонів до 9,1 мільйонів, а загальна цінність гуртової продукції піднеслася ще дужче — з 11,4 мільярдів дол. до 30,2 мільярдів доларів. Між 1919 і 1925 роком число підприємств дуже зменшилося²⁾, з 224.000 воно впало до 187.000, кількість робітників теж зменшилася (в наслідок великої раціоналізації) — замість 9,1 мільйонів стало 8,4 мільйонів робітників, а тимчасом цінність продукції дуже збільшилася (30,2 мільярди і 39,5 мільярдів доларів).

Як великі підприємства випирають малі, це дуже наочно показують такі таблиці.

Підприємств розмірно дрібних з продукцією на суму від 5.000 (п'яти тисяч) до 100 (ста тисяч) дол. було:

¹⁾ Цю таблицю складено на підставі даних, наведених в статті В. Боріліна — „Концентрация промышленности в США“ (див. журнал „Мировое хозяйство и мировая политика“ — 2, 1924). Звідти ж взято і дані для кількох дальших таблиць.

²⁾ Деяка невідповідність між цифрами пояснюється тим, що в однім випадку дані за 1919 р. стосуються до всіх підприємств з продукцією не менше як на 50 дол., а в другому обчислені тільки більші підприємства з вартістю продукції не менше як на 5.000 доларів.

Роки	Число підприємств в % до їх з загальної суми	Вартість продукції в % до загальної вартості
1904	83,4	19,7
1914	81,0	14,2
1919	73,6	7,2
1925	66,6	6,2

Підприємств середнього розміру з продукцією на суму від 100 тисяч до 1 мільйону доларів було:

1904	15,3	41,8
1914	16,9	36,2
1919	21,8	24,8
1925	27,7	26,3

Великих підприємств з продукцією від 1 мільйону і вище було:

1904	1,3	38,5
1914	2,1	48,6
1919	4,6	67,8
1925	5,6	67,6

Ясно видно, поперше, постійне скорочення дрібних підприємств і ще швидше спадання їх питомої ваги в загальній продукції. На 1925 рік цих підприємств було кількісно ще досить багато (дві третини загального числа всіх підприємств), але вони давали тільки 6,2% від загальної продукції промисловості, тимчасом як на 20 років раніше, 1904 року, на їх частку припадала ще майже одна п'ята продукції (19,7%).

З другої таблички видно збільшення числа середніх підприємств і разом з тим поступове зменшення продукції на них частини загальної продукції. Останнього року, про який тут наведено дані, цих середніх підприємств було більше однієї чверті загального числа (27,7%), і вони давали близько чверті продукції (26,3%).

Нарешті, великі підприємства: їх число в зазначеному періоді збільшилося дуже сильно (більш як учетверо), і сильно виросла також їх частина загальної продукції. На цих велетенських підприємствах, яких 1925 року було всього 5,6% від загального числа вироблювано більш як дві третини цілої промислової продукції країни (67,6%).

Для характеристики цього невпинного процесу зазначимо ще, що нині в цілому ряді найважливіших галузів вся або майже вся продукція зосереджена на великих підприємствах.

Добування й оброблення міді, олива і продукція цукру на всі 100% зосереджені в таких підприємствах, що їх продукція переходить один мільйон доларів. На найбільших підприємствах зосереджені також такі галузі: автомобільна продукція (98,3% всієї продукції), перероблення нафти (98%), продукція заліза й сталі (97,8%), скотобійна продукція (92,9%), продукція алюмінія (84,9%), електротехнічних машин та апаратів (83%), сільсько-госп. знаряддя (80%), тютюнова промисловість (79%), бавовняна продукція (78,9%) і т. д.

На підставі цієї концентрації промисловості і чим-раз швидшого збільшення підприємств розвиваються й інші риси, що характеризують капіталістичний розвиток в періоді панування фінансового капіталу.

Домінуюча форма підприємств нині є акціонерна компанія. За період з 1914 до 1919 року число промислових підприємств, охоплених акціонерною формою, виросло з 23,6% загального числа всіх підприємств до 31,5%. Значення цієї форми володіння виступає ще яскравіше, коли мати на увазі, що число робітників, zatrudнених на цих підприємствах у зазначені роки, виносило 70,6% (1914 року) і 86,6% (1919 р.) загального числа промислових робітників, а гуртова вартість їх продукції була за ті самі роки 73,7% і 87,7%. Отже 1919 року вже майже дев'ять десятих усієї промисловості (розмірами продукції) були в володінні акціонерних товариств. Коли не лічити славетного Форда і ще деяких подібних „чудаків“, що ще держать форму особистого володіння своїми великими підприємствами, то виходить, що поза акціонерною формою осталися тільки дрібні підприємства, яких питома вага нікчемна в загальній національній продукції.

Паралельно з цим ішло також створення велетенських промислових комбінатів і трестів і банківських концернів.

Ніде в світі цей рух не досяг таких колосальних розмірів, як в США.

Перший трест в США засновано ще в 70-х роках минулого сторіччя, коли Рокфеллер створив свій славетний нафтовий трест. Услід за тим почали виникати й інші великі монополістичні об'єднання — цукровий трест, спиртовий трест і т. д. Політика збільшення цін, яку практикували ці трести, на підставі монопольного контролю над продукцією, викликала хвилювання серед споживачів, і хутко почався в Америці сильний антитрестівський рух. Перший нафтовий трест Рокфеллера суд визнав за „незаконне об'єднання“ і він був розпущений. 1890 р. видано спеціальний федеральний закон, що забороняє „комбінації у формі треста“, бо вони ламають принцип „вільної торгівлі“, але цей закон не мав реальних наслідків. Він не міг зупинити того процесу „перетворення конкуренції в монополію“, що, як каже Ленін, є „одно з найважливіших, коли не найважливіше, явище новітнього капіталізму“. Легко були знайдені способи обійти закон, і починаючи з середини 90-х років трестівський рух набув дуже широких розмірів.

Американські трести являють собою величезні об'єднання, що охоплюють цілі галузі промисловості, а часом і кілька галузів, що являють собою окремі стадії якогонебудь великого продукційного процесу. Головна форма американського тресту є так зване „товариство держателів“ (Holding Company), що скуповує акції других компаній і володіє ними на праві власності. Ці товариства досягають пануючого становища на ринку, контролюють весь процес продукції й обміну. Вони дуже тісно зв'язані з банківським капіталом і, маючи величезні фінансові ресурси, дістають змогу підплачувати не тільки журналістів та дрібних урядовців, але також членів конгресу, міністрів та суддів. Для з'єднання суспільної opinio ім служить вся трестифікована преса, шкільна система, церква. Більшість високих шкіл і науково-дослідчих установ в США теж на утриманні трестівських магнатів. Ці ж фінансові акули організують і переводять виборчі кампанії, садовлять своїх людей на всі головні державні й муніципальні пости і взагалі

мають сотні всіляких способів впливати на уряд, законодавні органи, адміністрацію, суд і т. д.¹⁾

Довгі роки найпотужнішою капіталістичною організацією був славетний нафтовий трест Рокфеллера „Стандарт Ойл Компань“. Нині цей трест ще володіє всіма найбільшими нафтопрвідними лініями, тому має змогу впливати на всі інші фірми, що добувають і обробляють нафту. Він контролює не менше як 60 товариств, має свої залізниці, флоту, очисні заводи, величезну сітку торгових підприємств і т. д. Голова тресту, мільярдер Рокфеллер, володіє також акціями численних інших підприємств (залізничних, мідяних та ін.) і має колосальний вплив в банківському світі.

Під час війни і після неї дуже виросло значення фінансово-промислового концерну Морган. Згідно з деякими даними під безпосереднім контролем цього концерну знаходяться підприємства, що їх капітал переходить 20 мільярдів доларів і з ним таки більш-менш тісно зв'язані ще десятки інших фірм, які володіють капіталами на 40 мільярдів доларів. З тої суми більша частина (17,3 мільярда доларів) припадає на залізниці, що в США, як відомо, знаходяться в приватному володінні; трохи менша сума вкладена в промисловість (щось 16 мільярдів доларів), на банки припадає 4 мільярди і т. інш).

Під час війни Морган був ніби якимсь міжнародним міністром фінансів: він улаштовував величезні позики для урядів Антанти і робив для них в Америці всілякі фінансові операції. Після війни концерн Морган брав діяльну участь в справі фінансової стабілізації Європи і вклав величезні суми в усілякі європейські підприємства, а нині голова концерну є член нової комісії репараційних експертів і намагається за допомогою цієї комісії створити новий колосальний міжнародний банк. Центральний банк Морган (National City Bank) свого часу скупив також зобов'язання тимчасового уряду Росії (кажуть, на 180 мільйонів доларів), які анулював радянський уряд, і цим почасти й пояснюється непримиренно ворожа позиція морганівської групи супроти Радянської Спілки.

Третє величезне монополістичне об'єднання — славетна „Сталева корпорація“, що виникла на початку цього століття з ініціативи „сталевого короля“, доброчинця й „пацифіста“ Карнеджі. Вона ще перед війною контролювала трохи не 60% продукції сталі, 44% — чавуна, 70% продукції дроту і т. і. 1928 року продукція цього сталевого тресту переходила продукцію Великобританії й Німеччині разом. Про силу сталевих трестів можна судити з того, що його чистий прибуток виносив: 1912 року — 112 млн. доларів, 1916 року — 333 млн. доларів, 1918 р. — 199 млн. доларів. Між іншим, після того, як Карнеджі сам залишив справи і обернувся в професійного добродія, переважний вплив у сталевому тресті перейшов до групи Морган.

¹⁾ Три роки тому американський сенатор Рид так характеризував залежність законодавчих установ США від великого капіталу:

„Фінансові кола цілком контролюють конгрес... Один історик недавно довів, що більшість членів конгресу — акціонери і фундатори банків... Відколи продажність накладає свою чепку лапу на конгрес, ми ще не бачили такого повного підпорядкування політики вимогами великих фінансистів, яке ми бачимо тепер“. (З промови на засіданні сенату 27. IV 26).

Не вважаючи на всі спроби затушування, розслід голосного „нафтового скандалу“ показав, що хабарі брали від нафтових спекулянтів депутати конгресу, міністри покійного президента Гардінга, і навіть сам голова держави був причетний до такого діла.

З інших найбільших монополістських організацій цукровий трест контролює близько 70% продукції цукру, тютюновий трест — 75% тютюнової продукції, „Міжнародна компанія жниварок“ має монопольний вплив у своїм обсягу і т. д. Ця остання компанія тісно зв'язана з одним із найбільших банків (Chase National Bank), який широко фінансує торгівлю бавовною — в тім числі і торгівлю з Радянською Спілкою. Ця група американських капіталістів взагалі ставиться прихильно до визнання СРСР.

Дуже впливові також величезні трести в інших галузях промисловості — машинової, електротехнічної, автомобільної, кінематографічної і т. д. Трестифікація дійшла широких розмірів також у царині транспорту і зв'язку: вся колосальна сітка американських залізниць, судоплавства, телеграфу й телефону перебуває під контролем нечисленних велетенських компаній, тісно зв'язаних з могутніми банками.

Взагалі бурхливий розвиток трестифікації в промисловості відбувався одночасно з безнастанним процесом концентрації банківського капіталу і супроводився злиттям банківського й промислового капіталу. При тім в Америці спостерігалися певні особливості, якими цей рух там відрізнявся від подібного процесу в європейських країнах.

В Німеччині, що є найтипівіша країна фінансового капіталу в Європі, в процесі встановлення тісного зв'язку між індустріальними підприємствами й банками, останнім належить загалом ініціатива і провідна роля. Починаючи ще з 70-х років німецькі позичкові банки старого типу почали поволі поширювати кредитування промисловості, давати індустріальним підприємствам не тільки оборотний, але й основний капітал і далі поволі взяли під свій вплив головні галузі продукції, при тім дуже допомагаючи трестифікації в промисловості.

В США ми бачимо трохи іншу картину. Там промисловий капітал самостійніше став на ноги і без великої допомоги банків перетворився в потужну силу. Він сам створив свої монополістичні об'єднання, наскладав колосальні прибутки і з їх допомогою в дальшій стадії почав поширювати старі й закладати нові банківські установи. Попереду йшов саме промисловий і залізничний капітал, саме він і став вихідною базою для розвитку фінансового капіталу. Найвідоміші піонери промислового будівництва, як от Рокфеллер, Роджерс, Гавемейер, а також залізничні діловики, як Гарріман, Гуд або Вандербільт, потім переходили до фінансових операцій, створили страхові установи й банки. В кожному разі це для Америки характерніше явище, ніж протилежний рух, і, наприклад, розвиток фірми Моргана є власне виняток в процесі переходу США на стадію фінансового капіталу.

Марно ми шукали б повних і цілком певних даних про розміри, яких досяг розвиток монополістичних об'єднань, а надто злиття промислового й банківського капіталу: статистика капіталістичних країн, в тім числі і США, досі ще дуже пильнує принципу заховання „комерційної тайни“, а самі підприємці й фінансові магнати мають великий інтерес в тім, щоб укрити свої секрети. Але нема сумніву, що процес концентрації й централізації нині досяг дуже високого щабля і зростання банківського капіталу з промисловим розвивається надзвичайно інтенсивно.

Кожний день приносить нові дані, які показують дальший розвиток цього складного процесу. От, наприклад, кілька характерних

цитат з останнього „Огляду світового господарства“, що склав тов. Варга ¹⁾.

„Розвиток монополій (в США) минулого року ішов далі у всій промисловості; 1928 рік називають роком утворення нових трестів. Особливої ваги варте утворення тресту з капіталом в 150 мільйонів доларів в авіапромисловості, який обіймає цілий ряд досі незалежних авіаційних заводів і т. д. Трест зорганізовано під проводом National City Bank. Найцікавіше, що в управі одночасно заступлені Дженераль Моторс, Форд і Стандарт-Ойл...“

Щождо нового 1929 року, то, як повідомляє „Нью - Йорк Таймс“, в організації монопольних підприємств 1928 рік останеться далеко позаду.. Ідуть переговори не менш як між двома тузіями акціонерних компаній, що працюють у найрозмаїтіших галузях промисловости. Мабуть, на початку року буде оголошена організація не менш як п'яти нових великих трестів. Найбільшим буде об'єднання нафтових інтересів, в яке увійде ряд самостійних акціонерних компаній“.

Така в загальних рисах картина розвитку американського капіталізму в періоді фінансового капіталу.

Ми тут не можемо зупинятися на тих явищах, якими супроводився цей процес в країні (напр., хижацька експлуатація природних багатств, загострення класової боротьби, довга криза сільського господарства, зростання злиднів та бідуювання і брудних вертепів по містах, — поряд з небаченим в історії зростанням багатства й розкошів серед упривілейованих клас, політика пригноблення супроти негрів та індіан, повільне скасування колишніх демократичних свобод, посилення войовничого шовінізму й зростання мілітаризму, переслід вільної думки і всякої вільної наукової й художньої творчости, здичавіння звичаїв серед декласованих елементів, поширення неможливого релігійного лицемірства й забобонів і т. д. і т. д.). Наше завдання — розглянути ті конкретні кроки на шляху імперіалістичної політики США, в яких знайшов свій зовнішньо-політичний прояв описаний, нечувано швидкий у темпі і широкий на розміри, розвиток економічної сили країни.

ТРИ ПРИНЦИПИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США

В історії зовнішньої політики США протягом останніх сто років можна виразно бачити панування трьох основних провідних ідей.

Перша з них — і часом, коли вона з'явилася, і значенням — славетна „доктрина Монро“, якій недавно вийшло сто років. За імперіалістичної епохи до неї прилучається спершу принцип „одчинених дверей“, що дістав свій точний вислів в кінці минулого століття, а в періоді світової війни виникає й поволі виходить на перший план принцип „свободи морів“. Нині ці три принципи — то „три кити“, на яких держиться вся світодержавна політика великої заокеанської республіки.

Доктрина Монро була формально проголошена 1823 року. Первісно вона мала переважно оборонний характер: вона вимагала для всіх американських держав права на самоозначення і незалежність і протестувала проти втручання європейських держав в справи обох американських континентів.

Боротьба Сполучених Штатів за державну незалежність, а потім велика французька революція дали сильний імпульс національно-визвольному рухові по всіх країнах Центральної й Південної Америки. В кінці наполеонівських воєн, приблизно в другому десятиріччі

¹⁾ Див. журнал „Мир. хоз. и мир. пол.“, № 3, березень 1929 р.

19 - го віку, цей рух вибухнув у формі повстань, що охопили незабаром всі еспанські колонії в Америці, а на початок 20 - х років незалежність була здобута в цілому ряді молодих республік: Болівії, Парагваї, Уругваї, Аргентині, Чілі, Перу, Колумбії, Мехіці. 1922 року і Бразилія, величезна португальська колонія, оголосила себе незалежною імперією. Метрополії, Іспанія й Португалія, не хотіли помиритися з фактом відокремлення своїх колоній і мріяли відновити свою владу в південно - американських країнах. Правда, вони самі були знесилені в наслідок наполеонівських воєн, але існувала реальна небезпека, що їм на допомогу стануть великі держави із „Священного Союзу“, який тоді неподільно панував на європейському континенті, душив там всякий прояв духу свободи і укладав пляни, як задусити молоді американські республіки, що виникли революційною дорогою. Коли Франція 1823 р. дістала згоду Австрії і Прусії на те, щоб послати свої армії в Іспанію для відновлення там династії Бурбонів, то з'явилася небезпека, що Франція не стане на звоюванні самого тільки Пірінейського півострова, а спробує поширити свою владу і на колишні еспанські колонії в Америці. Підозренню активність виявляла і царська Росія, що мріяла про територіяльні захоплення на західному березі Північної Америки.

Цим плянам не могли співчувати обидві англо - саксонські країни — Великобританія і США. Британський міністр чужоземних справ Канніг заявив гострий протест проти територіяльного поширення Франції і зруйнував її пляни. Протест США виявився в славному листі президента Монро до конгресу 21 - го грудня 1823 р. Відповідне місце цього історичного листа звучало так:

„...Ми будемо вважати, що всякий замах їхній (цебто європейських держав) поширити свою систему (владу „Священного Союзу“) на якунебудь частину цієї півкулі загрожує нашому мирові і добробуту. В справі колоній і володінь європейських держав ми не втручалися і не будемо втручатися, але щодо урядів, які оголосили і утримали свою незалежність і яких незалежність ми визнали, то кожне втручання будьякої європейської держави, що має на меті згнобити їх або підбити під свою владу, ми можемо тільки вважати за ознаку ворожих почувань супроти Сполучених Штатів.“

Отже, ця доктрина визначає, що Сполучені Штати обов'язуються з одного боку не втручатися в справи європейських колоній в Америці, а з другого боку, застерігають, що вони не попустять, щоб котрась європейська держава панувала на якійнебудь пункті американського континенту. Це та сама доктрина, яка в спрощеній формі звучить: **А м е р и к а д л я а м е р и к а н ц і в.**

Але в розумінні американської буржуазії ця вільнолюбна доктрина, що так демократично звучить, з самого початку мала ще другий зміст, а саме, що це гасло „Америка для американців“ не тільки не перешкоджає, а просто таки санкціонує поширення впливу США на весь американський суходіл. Згодом цей укритий зміст чим раз виразніше виступає на перший план, і гасло власне треба оформлювати інакше: **А м е р и к а д л я С п о л у ч е н и х Ш т а т і в.**

Доки прийшла імперіялістична доба, це гасло порівнюючи мало вживано в американській політиці. В першій половині 19 - го століття США ще не могли думати про захоплення країн латинської Америки і всіляко намагалися поширити свою територію на континенті Північної Америки. Іноді це щастило їм без війни. Приміром, одна з південних провінцій нинішніх США, Луїзіана, була за гроші куплена в Наполеона 1803 р. Без війни обійшлася також анексія Флориди, що відлучилася від Іспанії 1810 р. і остаточно була приєднана до

СШ 1819 р., саме підчас президентства того ж Монро, котрий потім так уславив своє ім'я згаданою доктриною „невтручання“. Тяжче далася експансія на південний захід, і, наприклад, Техас, Нова Мехіка і Каліфорнія дісталися СШ аж після війни з Мехікою (в періоді між 1844 і 1853 р.р.) Трохи пізніше, 1867 р., за гроші (за 7,2 мільйона доларів) в Росії була куплена Аляска.

Після того приходять перерва в політиці територіального поширення СШ. Нова велика держава поки задовольняється зазначеними здобутками і віддає всю увагу на економічне засвоєння своїх величезних просторів і розвій продукційних сил країни. Перемога промислово - капіталістичної Півночі над рабовласницьким Півднем приводить до остаточного усталення державної єдності і розкриває широкі перспективи для капіталістичного розвою країни. Минає ще два десятиріччя до виступу СШ на світову арену в ролі активної імперіалістичної держави, яка оборонну первісно доктрину Монро намагається на ділі обернути в гасло панамериканської великодержавності СШ.

Але на той час виясняється, що самої - но цієї доктрини замало, щоб уґрунтувати всі імперіалістичні зазіхання СШ, і на сцену являється згадане гасло „одчинених дверей“, відоме також під назвою „доктрина Гея“.

Проклямування цього гасла припадає на сам кінець 19 - го сторіччя — на 1899 р., коли СШ вже вийшли переможцем з війни з Еспанією і вже володіли широкими колоніями і в Америці і далеко від неї, в Тихому океані. Появила цю доктрину гостра міжнародня боротьба за концесії і територіальні володіння на Далекому Сході, в Китаї, і про це нам далі доведеться говорити докладно. А тут треба відзначити, що фактично ця „доктрина“ виникла багато раніш, в середині 19 - го сторіччя, і вперше практично була застосована в справі „відкриття“ Японії.

В першій половині 19 - го віку Японія, так само як і Китай (до 1848 р.), була забороненою країною для чужоземців. Вона не пускала чужоземців на свою територію і не хотіла з ними торгувати. З цього були дуже незадоволені всі великі держави, а найбільше не могли на це пристати американські промисловці, бо їм треба було відкрити цю країну для своєї збільшеної торгівлі щоб там не знати що. Яким способом вони добилися „відкриття“ Японії, про те коротко, але дуже красномовно розповідає американський професор Мун у своїй відомій книзі¹⁾. Наведімо відти кілька характеристичних виміток:

„Бажаючи ...відкрити острівну імперію для американської торгівлі, президент Фільмор 1853 р. післав коммодора Перрі з листом до японського імператора із подарунками, типовими для західньої цивілізації, — огнистою зброєю, цяцьковою залізницею, телеграфним устаткуванням, книжками, шампанським і „багатма барилками віскі“. Коли чотири військових судна ескадри Перрі увійшли в токійську бухту, і чорний дим заклуботався з їх труб, японці ужахнулися на таке страшне видовище і побігли у свій храм благати в молитвах рятунку. Але Перрі вийшов на берег, переговорився з урядовцями, виявив бажання скласти мирну умову, а коли йому відмовили, заявив, що він дасть японцям час подумати і потім вернеться по відповідь з ще більшою кількістю військових кораблів. Він встарчився в слові і 1854 р. вернувся з десятьма військовими суднами. Він домігся уложення трактату, що дозволив американ-

¹⁾ Див. Паркер Томас Мун. — „Имперализм и мировая политика“. Пер. ст. Вольского. Госиздат 1928. Ця книга корисна, як огляд подій і звід фактичного матеріалу з історії імперіалістичної політики, але принципове настановлення автора має всі хибі надполовиненого і боязкого дрібно - буржуазного пацифізму.

ським кораблям ставати в двох японських портах і забирати живність і обіцяв гостинність морякам з розбитих кораблів...

Це тільки перший акт драми — США ще не раз доводилося братися на такі способи впливу на Японію, поки вони добилися нарешті права торгівлі, бажаного американським купцям мита, права екстериторіяльності і консульської юрисдикції для своїх громадян. За прикладом США пішли європейські держави, отже Японія услід за Китаєм була відкрита для чужоземців. До цього треба тільки додати, що в кінці 19 - го століття, коли американо - японська торгівля набрала вже дуже широких розмірів і старі нерівноправні умови почали заважати її дальшому розвитку, США перші згодилися ліквідувати ці умови.

Це був випадок застосування принципу „одчинених“ морів в особливому, специфічному розумінні. Новітніми часами в це поняття вкладають трохи інший зміст, але до цього ми повернемося далі.

Щождо третього із згаданих основних принципів американської зовнішньої політики, принципу „свободи морів“, то в його теперішнім вигляді його сформулював президент Вільсон в часі світової війни. В славетніх „14 - ти пунктах“, що мали стати підставою „справедливого замирення“, другий пункт вимагає повної волі мореплавства в часі війни й миру, поминувши ті випадки, коли моря будуть закриті в наслідок міжнародної угоди. Ці історичні 14 - ть пунктів були оголошені в січні 1918 р., але ще вперед того в своєму листі до конгресу 1917 р. Вільсон говорив:

„Морські шляхи мають бути вільні де - юре і де - факто. Свобода морів — умова, без якої не можливий мир, рівність і спільна робота народів. Нема сумніву, що доконче треба частково переглянути досі встановлені правила міжнародних стосунків, для того, щоб морські шляхи справді стали вільні і щоб за всяких обставин людство мало змогу ними послуговуватися“.

Сьогоднішня форма цієї вимоги порівнюючи нова, але саме питання власне дуже старе і як питання про „право морської блокади“ воно велико важило у всіх великих війнах новітньої історії. Однак під час світової війни саме поставлення цього питання змінилося радикально, головню в наслідок нових способів морської війни (міни в чистому морі, роля підводних суден, тощо). А з політичного погляду питання про свободу морів — іншими словами про право нейтральних країн на торгівлю під час війни, тепер стало одним із головних питань в міжнародній боротьбі імперіялістичних держав. Власне тут ідеться про владу над морями і, значить, про світову гегемонію. Повоєнна боротьба круг справи морських озброєнь виразно показала, що не конкретні проекти роззброєння, а саме питання про свободу морів становить головний зміст усієї британо - американської боротьби. В своєму місці нам доведеться говорити про це докладніше.

Такі в короткому викладі ті основні принципи, що ними керувалися США в своїй зовнішній політиці, або — справедливніше — що ними ідеологи американської буржуазії користувалися і користуються для з'ясування й виправдання територіяльної й економічної експансії своєї країни. Крім них, коли була потреба, підносили й інші принципи: економічну й стратегічну „конечність“ територіяльних здобутків, міркування про „гуманність“ та „цивілізаторську місію“, „расову перевагу“ білих над кольоровими, „національний престиж“ і т. д. Але ці принципи спільні для всіх країн, що ведуть заборчу політику, тимчасом як три вищезгадані доктрини, особливо в їх новітньому вигляді, містять у собі найхарактерніші специфічні ознаки американського імперіялізму.

ПЕРШІ КОЛОНІАЛЬНІ ЗАХОПЛЕННЯ

Перші дві колонії, острови Самоа й Гавайя, дісталися США дуже легко, без війни. Характерно, що обидві вони далеко від берегів Америки, в Тихому океані — ніби США цим захопленням одразу таки хотіли показати цілому світові, що вони не мають на думці обмежити свої імперіалістичні зазіхання самим тільки американським суходолом і прилеглими до нього островами, а хочуть поширитися по всьому світу.

Гавайські острови (інакше: Сандвічеві острови) давно стали об'єктом колонізаторської заповзятливості чужоземців. В другій половині 19-го сторіччя туди звернулися як американські, так і європейські підприємці, розвели там цукрові плантації і почали вивозити цукор у великій кількості, переважно в Сполучені Штати. 1875 року США підписали договір з гавайським королем про те, щоб з гавайського цукру (деяких сортів його) не брати в Америку довозового мита. Це привело до швидкого розцвіту цукрової промисловості на Гаваї: коли підписувано договір, в США довозилося не більше як 20 мільйонів фунтів на рік, через сім років довіз переходив уже 100 мільйонів фунтів, а 1877 р. досяг 200 мільйонів фунтів. Тариф Мак Кінлі 1890 р., що скасував у США всяке мито на цукор, сильно вдарив по господарських інтересах гавайських плантаторів: вони тепер мусіли витримувати конкуренцію Куби, Яви та Бразилії. Для островів настали тяжкі часи.

Американські плантатори й купці почали агітацію за приєднання Гавайї до США і за запровадження мита на цукор з інших країн. Приєднання було діло легке: треба було тільки зробити на островах маленьку „революцію“, скинути королеву¹⁾ і висадити на беріг американський десант „для оборони своїх громадян“, тобто організаторів повстання. Новий уряд Гавайї сам просив приєднати острови до США і американський президент Гаррісон негайно пристав на це. На початку 1893 р. він підписав відповідний договір з делегацією гавайського „тимчасового уряду“. Проте остаточне оформлення цієї анексії затяглося ще на п'ять років, бо новий президент США, демократ Клівеленд, зрікся ствердити його. Коли республіканці знов вернулися до влади, то ратифікація договору була швидко переведена через сенат. Нині Гавайські острови є „територія“²⁾ США, отже становлять інтегральну частину республіки. Вони вибирають у конгрес США одного депутата.

Гавайські острови мають для США дуже велику стратегічну вагу, як морська база, вугляна станція і пункт прокладання кабеля. Вони лежать майже в центрі Тихого океану, тому вони вже нині є також великий вузловий пункт міжнародної торгівлі: 1927 року до портів Гавайських островів заходило понад тисячу пароплавів. В майбутньому вони без сумніву стануть одним із найважливіших центрів тихоокеанських шляхів.

Крім найбільшого острова, Гавайї, в цю групу входить ще з десять дрібніших островів. Загальна кількість людности переходила 250.000;

¹⁾ Нова королева, що мала прекрасне ім'я Ліліукалані, завинила тим, що завела деякі обмеження для чужоземних плантаторів і купців.

²⁾ „Територія“ в США має середнє становище між колонією або протекторатом і повноправним штатом республіки. Президент США призначає губернатора й інших найвищих урядовців території, конгрес США має право змінити або й скасувати закони, що їх прийняли законодавні органи території. На певнім щаблі розвитку територія переходить на становище штату.

в Тетоліці, Гонолулу, 1927 р. було 106.000 жителів. Ґрунт на цих островах дуже родючий. Крім цукрових плянтацій там добре садівництво; надто славляться гавайські ананаси. Крім того, ці острови дають каву, тютюн, вовну, риж і бавовну. 1926 року загальна сума довозу Гавайських островів виносила 86 мільйонів доларів (в тім із Сполучених Штатів — на 72 млн. дол.), а вивозу — 100 млн. дол. (в СШ — на 98 млн. дол.)

Анексія Самоанських островів, що для Сполучених Штатів мають незрівняно меншу вагу, відбувалася не так гладко і була навіть призвела до серйозних міжнародних незгод.

Ці острови лежать на південній частині Тихого океану, на північ від Нової Зеландії. З економічного погляду їх вартість майже ніяка, але вони мають певне значення, як військово-морська станція, тому за них довго змагалися три великі держави — Великобританія, Німеччина і ПАСШ.

Ще 1878 року один заповзятливий американець склав з королем Самоа договір, щоб з американських товарів не брано мита, а американські судна дістали для себе найкращу гавань Паґопаґо (на острові Тутуїла). Крім того, в стосунках з чужоземними державами король мав користуватися „ласкавими послугами“ уряду ПАСШ. Таким способом утворилося щось подібне до американського протекторату над Самоа. Європейські держави не хотіли пристати на „незаконне“ захоплення цих островів ПАСШ, і спершу Германія, потім і Велика Британія заявили свої претензії на Самоа. Розгорілася міжнародня боротьба, почалися взаємні протести, перемови, інтриги. 1889 року конфлікт набув гострої форми, діло мало не дійшло до військового конфлікту. Круг островів почали курсувати одночасно ескадри всіх названих держав, і, як каже згаданий проф. Мун, виходить, що тільки сили природи стали на заваді військовим діям: над островами пролетів ураган і повикидав військові кораблі на беріг... Кінець-кінцем конфлікт уладнали: супротивники погодилися на тому, що оголосили Самоа „незалежною“ державою під спільним контролем трьох держав. Цю умову переглянули 1899 року. Велика Британія зреклася своїх претенсій (вона дістала натомість частину німецьких Соломонових островів) і Самоанські острови були поділені між Німеччиною та ПАСШ. Перша дістала два більших острови, Саваї та Уполу, а СШ — східну групу островів. Після версальського миру німецька частина перейшла до Нової Зеландії в „мандатне управління“.

Про нікчемні розміри цього об'єкту міжнароднього конфлікту можна судити з таких даних.

Найбільший острів американської частини Самоа, острів Тутуїла, має площу на 40 кв. миль, і 1926 р. на ньому було 6.616 жителів. Всі американські володіння в Самоа мають коло 60 кв. миль площі і менш як 9.000 людности. Ніяких особливих природних багатств на цих островах нема і лежать вони осторонь від великих торгових шляхів. Отже ясно, що три великі держави бились довкола Самоа тільки в наслідок їх стратегічного становища — кожна старалася забезпечитися базою, що могла б здатися в дальшій боротьбі за володіння над тихоокеанськими країнами.